

Verbale verdediging van een Republiek op de rand van de afgrond

---

Een vergelijkend onderzoek naar de politieke houding van de SPD in
de Pruisische Landtag en Reichstag in 1929

Naam: Luuk Veldhuis

Studentnummer: 3464792

Datum: 17-06-2013

Docent: Frans Willem Lantink

Inhoud:

Voorwoord:	3
Inleiding:	4
Historische context SPD:.....	8
Retoriek:	10
H1: De democratische ontwikkeling	13
H1.1: Duitsland voor 1918	13
H1.2: Duitsland na 1918.....	17
Conclusie: Parlementaire ontwikkeling verklaard keuzes SPD	21
H2: De SPD in de Pruisische Landtag.....	23
H2.1: SPD in de Landtag en over Binnenlandse Zaken	24
H2.2: SPD in de Landtag en discussies over Justitie.....	29
H2.3: De oppositie in de Landtag.....	35
H2.3.1: De NSDAP	35
H 2.3.2 De DNVP.....	38
H2.3.3 Communistische Partij.....	39
Conclusie: Met hart en ziel achter de democratie.....	40
H3: Reichstag	42
H3.1: De SPD in de Reichstag en discussies over Binnenlandse Zaken	43
H3.2 De SPD in de Reichstag en discussies over Buitenlandse Zaken	50
H 3.3: De oppositie in de Reichstag	54
H3.3.1: De NSDAP	54
H3.3.2: De DNVP	56
H3.3.3 De Communistische Partij	57
Conclusie: Inspiratieloze defensieve houding	58
Conclusie:	60
Literatuurlijst:	65
Primaire bronnen:	65
Secundaire literatuur:	65

Voorwoord:

Toen ik vier jaar geleden aan de studie Geschiedenis begon had ik nooit gedacht de Master Politiek en Maatschappij in Historisch Perspectief te doen. Ik begon dit traject met maar één doel; docent worden. Deze Master was daarom slechts een uitdagend zijpad op de weg naar mijn eerstegraads docentschap. Toch ben ik blij dat ik de keuze heb gemaakt om deze route te volgen. Nog nooit ben ik intellectueel zo getest en de discipline en het doorzettingsvermogen dat voor deze Master nodig was, heeft mij boven mijzelf uit laten stijgen. Dit had ik nooit alleen gekund.

Mijn dank gaat dan ook uit naar verschillende mensen die mij de afgelopen tijd gesteund en geholpen hebben. Allereerst wil ik Frans Willem Lantink bedanken voor zijn begeleiding en aanwijzingen tijdens het schrijven van deze scriptie. Naast dat hij mij bijzonder goed heeft geholpen en geïnspireerd, zou zonder hem het Pruisische archief, waarvan ik voor dit onderzoek gebruik heb gemaakt, niet meer bestaan en in een vuilniscontainer zijn beland.

Daarnaast wil ik ook mijn ouders, schoonouders en twee broers bedanken. Zij stonden gedurende mijn studie klaar met advies of praktische hulp. Wat voor vraag of probleem het ook was, ik kon altijd bij één van hen aankloppen. Ze hebben mij uitgedaagd om het beste in mijzelf naar boven te halen en aangemoedigd tijdens de moeilijke momenten. Ook al waren het soms kleine dingen als een maaltijd of een kaartje. Deze steun heeft mij veel vertrouwen en rust gegeven.

Ook aan de docenten waarvan ik het afgelopen jaar college heb mogen volgen en de medestudenten die mij tijdens deze werkgroepen vergezelden ben ik mijn dank verschuldigd. Ik kon mij ophalen aan hun niveau en heb veel geleerd van de discussies en opdrachten. Ook hebben zij allen gezorgd voor een fijne werksfeer waardoor ik het afgelopen jaar met plezier gestudeerd heb.

Maar mijn meeste dank gaat uit naar mijn lieve vriendin Suzanne. Zonder haar discipline en doorzettingsvermogen had ik deze scriptie nooit afgekregen. Haar positieve energie en strenge aanmoediging zorgden ervoor dat ik langer en harder kon doorwerken dan ik ooit voor mogelijk had gehouden. Met haar kennis van de geschiedenis en grondige studiemethoden heeft ze mij de afgelopen jaren meerdere malen door deze studie heen gesleept en zonder haar was ik waarschijnlijk nooit aan deze Master begonnen. Aan haar wil ik deze scriptie dan ook opdragen.

Inleiding:

Met het oprichten van de Weimarrepubliek in 1919 brak er een nieuwe periode aan in de Duitse politieke geschiedenis. Voor het eerst kwam het land onder leiding van een democratische gekozen regering en deed het afstand van de monarchie uit het Keizerrijk van keizer Wilhelm II en de van andere vorsten uit de verschillende deelstaten. De verantwoordelijkheid voor deze omwenteling lag bij de sociaaldemocraten verzameld in de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) die na een korte revolutie in 1918 de macht kregen en de Weimarrepubliek uitriepen.

De Weimarperiode is één van de meest beschreven periodes uit de Duitse geschiedenis. De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog en eerste ervaringen met democratie die eindigen in de totale catastrofe van de Tweede Wereldoorlog en het afbreken van de democratische orde van de Republiek zijn aanleiding geweest voor vele vormen van onderzoek en debat. Vooral de *Sonderwegthese*, waarin de vraag of deze ontwikkeling voor de Duitse natie was voorbestemd en het nationaalsocialisme een uitkomst was van de totale geschiedenis, is voor veel onderzoekers interessant.

De opkomst van het nationaalsocialisme houdt nauw verband met de rol van de SPD in de Weimarrepubliek. Volgens historici heeft de partij te weinig gedaan om de democratie te beschermen. In deze scriptie wordt het politieke handelen van de SPD aan het einde van de Weimarperiode onderzocht. Hiervoor wordt een vergelijking gemaakt tussen de SPD in de Reichstag en de SPD in de Pruisische Landtag, waar de partij belangrijke rollen speelde. Door deze vergelijking kan een nieuw inzicht in het debat rond de *Sonderweg* worden gegeven.

Heinrich August Winkler beschrijft in zijn overzichtswerk *Der Lange Weg nach Westen* hoe de catastrofe van Duitsland door de eerdere ontwikkeling van het land was voorbestemd. Hij vraagt zich af of de Duitse geschiedenis kan worden verklaard aan de hand van de *Sonderwegthese* en beschrijft hoe Duitsland zich pas laat bij het 'Westen' aansloot. De Duitse *Sonderweg* was volgens Winkler een gevolg van de dubbele vertraging van Duitsland. Doordat de staat veel later dan andere landen een natiestaat en democratie werd, moest de ontwikkeling nog doorgaan, maar dit kon door de moderne grondslag van Duitsland niet. Omdat de Duitse natie een modern land geworden was, kon de revolutie van 1918 niet volbracht worden. Als gevolg hiervan zwakte de revolutie af en bleef er veel van het oude Duitsland bestaan. Zo bleef de samenleving autoritair ingericht doordat de Reichspresident nog steeds veel macht had en wetten kon omzeilen als hij de noodverordening uitriep. De

Weimarrepubliek heeft volgens Winkler wel voor meer democratie in Duitsland gezorgd maar bleef instabiel. Hierdoor had de Republiek volgens Winkler ook weinig kans van slagen. Door de gevolgen van het verdrag van Versailles en de dolkstootlegende¹ kregen de links-liberalen geen goede kans om een stabiele regering te vormen. Hierdoor waren er veel verkiezingen en werd het land vaak geleid door minderheidskabinetten.²

Waar Winkler een *Sonderweg* en de Weimarrepubliek als voorbode van de Naziperiode ziet, ziet historicus Hans Mommsen deze continuïteit en voorbestemming niet. In zijn boek *The Rise and Fall of Weimar Democracy* beargumenteert Mommsen dat de val van de Republiek in zijn ogen niet voorbestemd was. Hij beschrijft in zijn boek hoe de Weimarcoalitie van SPD, Centruumpartij en de Duitse Democratische Partij (DDP) de democratie verspeeld heeft. Daarnaast was deze val niet het gevolg van de *Sonderweg*, maar ontstond dit door de grote verschillen in de samenleving die ontstonden na de Eerste Wereldoorlog. De Weimarrepubliek had verschillende spanningen van voor de revolutie geërfd en deze werden versterkt in het proces van modernisatie. De Duitse instituties konden deze modernisatie niet bijhouden. Vooral de oude rechtse elite had het moeilijk met de veranderingen. Hun privileges waren ze kwijtgeraakt, waardoor ze naar geweld grepen om hun politieke tegenstanders te bevechten. Deze rechtse elite heeft dan ook niets gedaan tegen de opkomst van Hitler. Volgens Mommsen ligt de schuld van het falen van de Weimarrepubliek dan ook logischerwijs bij de rechtse politieke stromingen die de democratie geen kans van slagen te gaven, door deze herhaaldelijk aan te vallen.³

Een tweede probleem dat Mommsen herhaaldelijk beschrijft is de politieke instabiliteit van de Weimarrepubliek. Vele minderheidskabinetten en verkiezingen volgden elkaar op. Hierin sluit zijn analyse dus grotendeels aan bij die van Winkler. Maar Mommsen legt ook de nadruk op de terughoudendheid van de SPD om politieke verantwoordelijkheid te nemen. In de nieuwe grondwet werd geen harde breuk met het Keizerrijk gemaakt. Zo heeft de partij het nagelaten om het rechtssysteem van de Weimarrepubliek te veranderen en werd de oude, uit het Keizerrijk stammende ambtenarij, niet vervangen waardoor deze als ondermijnende kracht in de Republiek werkte. Ook de oude legerleiding en de rechters werden niet vervangen

---

¹ Het verdrag van Versailles werd opgesteld tijdens de vredesbesprekingen na de Eerste Wereldoorlog. Hierin stond bijvoorbeeld dat Duitsland de schuld van de oorlog had, en dat het land een grote herstelbetaling moest betalen. De dolkstootlegende was een mythe waarin de rechtse politieke vleugel, de linkse groepen ervan beschuldigden het leger te hebben verraden, waardoor de oorlog werd verloren.

² H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Endes des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik* (München 2010)378-488.

³ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (North Carolina 1996), Vertaald uit: H. Mommsen, *Die Verspielte Freiheit: Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933* (Berlijn 1989) VII-XI.

waardoor deze conservatieve groep nog veel invloed kon uitoefenen. De vormgevers van de Republiek voegden dus geen nieuwe bescherming aan het systeem oude systeem toe waardoor linkse partijen door de rechtsstaat beperkt werden terwijl veel rechts-extremisten werden beschermd.⁴

Naast het boek *The Rise and Fall of Weimar Democracy* verscheen er ook een bundel met essays van Hans Mommsen. De betogen in het verzamelde werk *From Weimar to Auschwitz* richten zich op de vraag waarom de Weimarrepubliek faalde en eindigde in de desastreuze dictatuur. Vooral het essay 'Social Democracy on the Defensive: The immobility of the SPD and the Rise of National Socialism' dat het falen van de SPD tijdens de jaren '20 behandelt geeft een heldere inkijk in de politieke situatie van Weimar. Hierin is Mommsen kritisch op de lakse houding van de SPD in de tweede helft van de Weimarrepubliek. De SPD had een passieve houding ten opzichte van de staat, en verdedigde de democratie niet. Daarnaast was er geen uniform beleid gevoerd. Volgens Mommsen komt dit omdat de SPD de Republiek als een tussenstation of overgangsfase naar een socialistische staat zag. Maar door de passieve houding kwam er bij de bevolking ook geen positief gevoel ten aanzien van de democratie. Volgens Mommsen was de SPD in principe de enige verdediger van de democratie maar misten ze de overtuiging. Ook intern was er wel vraag naar meer democratische vernieuwingen en deze waren vooral op participatie gericht. Toch bleef de partij terughoudend.⁵

Christopher Clark bevestigt de theorie van Mommsen, in zijn boek *Iron Kingdom: the Rise and Downfall of Prussia 1600-1947*. Hierin bijschrijft hij de Duitse geschiedenis vanuit de vooroordelen die er over de Pruisische staat heersen. Hij probeert het slechte imago, dat Pruisen bij vele wetenschappers heeft te nuanceren. Volgens deze vooroordelen zou de deelstaat militant, antiliberaal en arrogant zijn. De algemene gedachte binnen de *Sonderwegthese* is dat Pruisen als militaire staat verantwoordelijk was voor de opkomst van Hitler en zijn partij, maar Clark is het niet met deze stelling eens en spreekt deze tegen door Pruisen als Europese in plaats van Duitse staat te zien. In vele aspecten liep Pruisen in deze situatie voor op Duitsland.

De these van Clark komt goed naar voren in het laatste hoofdstuk van de Pruisische geschiedenis. Volgens Clark was de deelstaat onder leiding van de SPD veel moderner en stabielere dan de Weimarrepubliek zelf. 'Prussia became the "rock of democracy" in Germany

---

⁴ Ibidem, VII-XI.

⁵ H. Mommsen, *From Weimar to Auschwitz: Essays in German History* (Oxford 1991) 39-62.

and the chief bastion of political stability within the Weimar Republic.’⁶ In Pruisen zaten bijna alle regeringen hun volledige regeringsperiode uit en waren er weinig conflicten, terwijl dit op Rijksniveau aan de orde van de dag was. Het grote verschil tussen de gang van zaken in de Reichstag en die van de Landtag was het feit dat het Pruisische parlement niet meer kon worden opgeheven door een voorzitter of president. In de Weimarrepubliek lag de macht weer in handen van een president met autoritaire bevoegdheden. Voor Clark was het Pruisen uit de Weimarrepubliek de baken van democratie en de deelstaat heeft de Republiek tot het einde verdedigd. De machtsovername van de NSDAP is volgens Clark een overwinning van het ‘oude Pruisen op het nieuwe’. De traditionele samenleving overwon de moderne tendens in de progressieve deelstaat.⁷

Waar Hans Mommsen de SPD ervan beschuldigt dat de partij de nieuwe democratie niet goed genoeg heeft verdedigd tegen de aanvallen van de rechtse politieke vleugel, geeft Clark aan dat de partij in Pruisen juist voor de democratie heeft gevochten. Er is dus nog veel onduidelijkheid over de rol van de SPD in de Weimarrepubliek. Daarom zal in deze scriptie worden onderzocht hoe de SPD in Weimar en Pruisen aan het einde van de Weimarrepubliek de democratie probeerde te verdedigen. Hierbij zal de vraag: **Welke verschillen in politieke omstandigheden en politieke houding waren er tussen de SPD in de Landtag en de SPD in de Reichstag in 1929?**, centraal staan.

Met ‘de politiek stijl’ wordt hier een verzameling van politieke kenmerken bedoeld. Zo zal ondermeer de politieke retorische stijl van de twee SPD fracties met elkaar vergeleken worden en de inhoud van de toespraken van de SPD geanalyseerd. Daarnaast wordt er een vergelijking gemaakt tussen de rol en de mogelijkheden van de SPD in de Reichstag en die van de partij in de Landtag.

Om deze vraag te beantwoorden zal eerst worden gekeken welke veranderingen de Reichstag en Landtag doormaakten tijdens de oprichting van de Weimarrepubliek. Hiervoor zal een vergelijking tussen beide politieke centra voor en na 1918 worden gemaakt. Door deze vergelijking kan een beter inzicht worden gecreëerd in de houding en de mogelijkheden van de SPD in Pruisen en in Weimar. Daarna zal de politieke retorische stijl van de SPD in de verhandelingen in de Reichstag en Landtag worden vergeleken. Vervolgens zal worden gekeken naar de inhoudelijke verdediging van de democratie door de SPD in beide politieke instituties.

---

⁶ C. Clark, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2007) 630.

⁷ *Ibidem*, 652.

Ondanks de eerdere verschenen onderzoeken naar de ondergang van de Weimarrepubliek en het falen van de SPD is er nog nooit een vergelijking gemaakt tussen het handelen van de partij in twee verschillende politieke instituties. Wel werden de mogelijkheden en de verschillen tussen Landtag en Reichstag onderzocht, maar niet eerder is er specifiek naar één partij in één jaar gekeken. Door dit onderzoek kunnen nieuwe inzichten over het lot van Weimar komen en het beeld van de rol van de SPD worden genuanceerd of bevestigd.

Om antwoord op de vragen te krijgen zal worden gekeken naar de verhandelingen uit zowel de Reichstag als de Landtag. In de notulen van de beide volksvergaderingen staan alle discussies rondom de besluitvorming tot op het woord nauwkeurig opgeschreven. Daarnaast zijn ook reacties van partijen op de tribune te lezen. Door naar de debatten en toespraken van de SPD politici te kijken kan een beeld worden gegeven over de houding, retoriek en politieke inhoud van de partij. Er is gekozen voor het jaar 1929, aangezien vanaf dit moment de afbraak van de democratie en de opkomst van de NSDAP vorm begon te krijgen. 1929 was het einde van de zogenaamde ‘goudenfase’ van de Republiek en vanaf dit jaar kwam het land steeds dichterbij de rand van de afgrond. Daarnaast nam door het begin van de economische crisis de noodzaak tot handelen toe. Deze crisistijd heeft vele gevolgen voor de afbraak van de Republiek gehad en door naar het handelen van de SPD in deze periode te kijken kan hier veel informatie uit worden verkregen. Hierdoor kan er een goede vergelijking tussen de twee fracties gemaakt worden. Naast deze bronnen zal er in deze scriptie ook gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur om de historische context van de periode te omschrijven en de partijstructuur te onderzoeken.

Historische context SPD:

In 1863 kreeg de sociaaldemocratie voet aan de grond in Duitsland met de oprichting van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging. Deze vereniging was de voorloper van de latere SPD. De partij had als doel om een socialistische samenleving te stichten, door middel van de politieke besluitvorming. In 1875 fuseerde de partij met een extreem-linkse groepering tot de Socialistische Arbeiders Partij Duitsland (SDAP). Binnen deze partij werden de visies van Marx samengevoegd met die van de oprichter van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging.⁸ Het socialistische gedachtegoed kreeg meer volgelingen nadat Bismarck in 1878 de stroming verbood. Twaalf jaar lang mochten er geen socialistische verenigingen of vergaderingen worden georganiseerd, maar de groepering mocht nog wel een eigen vertegenwoordigende partij, in de Reichstag hebben. Dit had als gevolg dat de socialistische partij meer

---

⁸ A. Ryder, *The German revolution of 1918: a study of german socialism in war and revolt* (Cambridge 1967) 9.

parlementair werd, doordat de partij aan verkiezingen mocht meedoen. Hierdoor ontstond een beter georganiseerde politieke stroming die zich institutionaliseerde. Aangezien de partij alleen in de Reichstag hun woord mocht voeren kwam de voortrekkersrol van sociaaldemocraten bij de fractie te liggen. De partij werd sterker en groter doordat ze meer aanhang kreeg.⁹ Door het verbod van Bismarck werd de socialistische partij radicaler. Toen het verbod in 1890 werd opgeheven, werd het programma van de sociaaldemocraten meer op de ideeën van Marx gericht en de partijnaam veranderd in Sociaaldemocratische Partij Duitsland (SPD).¹⁰

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwam de SPD in crisis. Door de oorlog te steunen ontstond er een breuk in de partij. De verschillende vleugels konden het al moeilijk eens worden over het geven van steun aan de oorlog. Toen in 1916 moest worden besloten over de voortzetting van de strijd splitste de SPD in tweeën. Aan de ene kant was er de meerderheid die voor de oorlog was, de minderheid belande in de oppositie en was tegen de oorlog. Toen er in 1917 over vredesonderhandelingen moest worden gesproken werd de splitsing nog groter. De oppositiepartij belegde een conferentie, dat tegen het zere been van de meerderheid SPD stootte. Als reactie werden leden van de SPD die aan de conferentie deelnamen uitgeschreven. Dit resulteerde in de oprichting van de Onafhankelijke Sociaaldemocratische Partij Duitsland, dat als links-revolutionaire partij acteerde.¹¹ Deze partij zou slechts een aantal jaar bestaan en zich opsplitsen in de Communistische Partij Duitsland (KPD) en SPD.

Aan het eind van de oorlog werd de SPD verantwoordelijk voor het opstellen van een nieuwe grondwet en het instellen van een democratie. Nadat de revolutie in 1918 was uitgebroken en de Keizer afstand van de troon deed, werd Friedrich Ebert benoemd tot zijn politieke opvolger als leider van het land. De liberalen waren door het beleid in de oorlog niet in de positie om een nieuwe staat te stichten. Ebert's enige mogelijkheid was het uitroepen van een republiek, waardoor op 10 november 1918 de eerste Weimarregering bestaande uit drie SPD-ers en drie USPD-ers plaats nam.¹² De SPD had een aantal redenen om voor de verdediging van de Republiek te kiezen. Allereerst moesten de veranderingen die op sociaal vlak en in de buitenlandse politiek waren bereikt verdedigd worden. Niet alleen democratisering, maar ook sociale woningbouw en verzekeringen waren na de oorlog ingesteld. Daarnaast moest door middel van de democratie het fascisme tegen gehouden

---

⁹ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 241.

¹⁰ A. Ryder, *The German revolution of 1918*, 9

¹¹ *Ibidem*, 70-71, 93-94.

¹² P. Gay, *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (New York 1992) 154.

worden. Ook zagen de Sociaaldemocraten de Republiek als weg naar een Socialistische staat.¹³

In 1922 werd de SPD weer één partij, als gevolg van de opkomst van het rechts-radicalisme was het nodig om een sterk blok te vormen. De USPD had als kleine partij niet veel in te brengen terwijl hun toon matigde. Hierdoor verwisselden de meeste aanhangers van de USPD de partij voor de grotere MSPD, waardoor de partijen weer één werden. Vanaf dat moment zou de SPD zich inzetten voor de parlementaire principes van de Weimarrepubliek.¹⁴

Retoriek:

Niet elk parlementstype heeft dezelfde politieke cultuur. De gang van zaken tijdens de plenaire debatten hangen nauw samen met het soort parlement waarin ze gevoerd worden. Dit heeft ook gevolgen voor de retorische stijl en discussies in de vergaderingen. De Weimarrepubliek kan worden omschreven als een democratisch strijdparlement. Door de vele ideologische tegenstellingen van de verschillende partijen was de bereidheid tot compromissluiting beperkt. Hierdoor werd er in de vergaderingen heftig gediscussieerd om tot verschillende en wisselende coalities een meerderheid te krijgen om een wetsvoorstel in te voeren. Deze vorm had ook een nadeel. Door de polarisering van partijen kon het democratisch proces gevaar lopen. Doordat partijen het niet met elkaar eens waren of tegenstanders probeerden te dwarsbomen kon de besluitvorming worden geblokkeerd.¹⁵

De politieke betogen in de Weimarrepubliek waren dus felle van toon. Deze redevoeringen bestonden naast de inhoudelijke boodschap uit spraak-retorische stijlmiddelen, waarmee de luisteraars overtuigd moesten worden. Deze retorica werd al gebruikt bij de oude Grieken en later de Romeinen waar ondermeer Socrates, Aristoteles en Cicero zich met deze kunst bezig hielden. De basis van de retorica was de kunst van het overtuigen en dit werd als een belangrijke vaardigheid gezien.

Retorische stijl kan afstandelijk of juist heel persoonlijk, rationeel, pathetisch, zakelijk of beeldkrachtig zijn. De retoriek beweegt zich dus tussen rationaliteit en emotie, nuchterheid of hoogdravendheid, argumentatie en overtuiging en als laatste leegte en bombast. Daarnaast kunnen er in de communicatie verschillende retorische stijlmiddelen worden gebruikt. Voor politieke partijen zijn leuzen een belangrijke vorm van retoriek. Dit zijn uitspraken of

---

¹³ P. Lösche en F. Walter, *Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei: Zu Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung* (Stuttgart 1992) 5.

¹⁴ R. Bavaj, *Von Links gegen Weimar: Linkes antiparlementarisches Denken in der Weimarer Republik* (Bonn 2005) 200-201.

¹⁵ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache: Studien zu Theorie und Geschichte parlamentarische Kommunikation* (Tübingen 2003) 5-7.

begrippen die voor langere tijd door een partij worden gebruikt om hun programma op strategisch en ideologisch herkenbare manier over te brengen. Deze zijn voornamelijk op het publiek gericht en worden dus naar buiten toe gecommuniceerd om de luisteraars emotioneel te beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn woorden als arbeider, pacifist of kapitalist. Deze woorden brengen meteen een gevoel met zich mee en zijn van ideologische waarde. Er onderscheiden zich verschillende soorten leuzen. Er zijn leuzen met een verschillende conceptuele inhoud met hetzelfde moment verschillende waarderingsmethoden, zoals het woord dictatuur. Daarnaast zijn er woorden met ook een verschillende conceptuele inhoud maar met de zelfde waarderingsregels, zoals vrijheid. Als laatste zijn er woorden met een ongeveer gelijke conceptuele inhoud maar met een verschillende waardering zoals het woord revolutie. De leuzen onderscheiden zich ook in positieve en negatieve begrippen. De positieve zijn bedoeld om het eigen politieke programma te ondersteunen, terwijl de negatieve, ook wel stigma's genoemd, zich juist tegen de andere partijen richten.¹⁶

Naast leuzen kunnen politici ook nog gebruik maken van metaforen, zinspelingen, citaten of het toespreken van een persoon. Door metaforen te gebruiken kunnen sommige punten uit een argument naar voren worden gehaald en andere juist op de achtergrond worden geplaatst. Daarnaast kunnen verschillende zaken door beeldspraak aan elkaar gekoppeld worden. Met zinspelen wordt een belangrijk punt geïnsinueerd, maar niet uitgesproken terwijl het toespreken juist een probleem personifieert.¹⁷ Het aanspreken van een persoon of publiek was daarnaast ook een belangrijk stijlmiddel. Hierbij kwam de tot de zaal gerichte spraak veel voor. Hiermee werd de aandacht op de spreker gericht en kon de betogers de lijn van zijn betoog aangeven. Bijzonderder was de persoonlijke aanspraak. Hierin wordt met de stijl van het debat gebroken, omdat het monoloog wordt verwisseld voor een dialoog, door een persoon (vaak een tegenstander) aan te spreken. Dit wordt gebruikt om problemen te personifiëren. Dit kon richting één persoon, maar ook naar een gehele fractie gebeuren. Deze stijl is vooral effectief in het aanvallen van een standpunt van de tegenstanders. Vooral omdat de adressant dan uit de massa werd gelicht.¹⁸

In de politieke retoriek zijn ook stijlfiguren te herkennen. Dit zijn onder andere de retorische vraag, het paralipsis, waarin de opmerkelijkheid van een begrip of gebeurtenis wordt onderstreept, de climax en het chiasme. In het chiasme wordt gebruik gemaakt van een omkering zoals je moet niet leven om te werken, maar werken om te leven. Deze figuren

---

¹⁶ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache*, 130-135, 352-355.

¹⁷ Ibidem, 369-416.

¹⁸ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache*, 401-402

kunnen een toespraak opvallender maken, en zorgen dat de woorden beter overkomen. Het laatste bekende stijlfiguur is de presuppositie. Hiermee wordt bedoeld dat er tussen de gesproken woorden ruimte is voor interpretatie. Dit wordt bijvoorbeeld worden gedaan door insinuaties of het leggen van verbanden tussen twee zaken. Het gebruik van presuppositie gaat heel subtiel en heeft vaak als gevolg dat er reacties vanuit de toehoorders komen. Het wordt in de politiek dus vaak gebruikt om de provoceren en een reactie uit te lokken.¹⁹

De globale opbouw van deze scriptie is als volgt: In hoofdstuk één wordt een vergelijking tussen de Pruisische Landtag van voor en na 1918 met de Reichstag van voor en na 1918 gemaakt. Door deze ontwikkelingen met elkaar te vergelijken kan het verschil tussen de Reichstag en Landtag worden uitgewerkt en de mogelijkheden en problemen die de beide politieke instituties daarin hadden worden beschreven en vergeleken. Deze problemen en verschillen hadden waarschijnlijk gevolgen voor de houding en mogelijkheden van de SPD. Hoofdstuk twee zal vervolgens ingaan op de politieke retorische stijl van de SPD in de Pruisische Landtag, waarna in hoofdstuk drie de Reichstag aan bod komt. Belangrijk hiervoor is de retoriek van de sprekers en de reacties die de partijen in de verschillende vergaderingen en debatten krijgen. De dynamiek, houding en passie van de SPD zegt veel over de wijze waarop de republiek verdedigd werd. Tot slot zal in de conclusie een vergelijking tussen de SPD in Pruisen en op nationaal niveau worden gemaakt.

---

¹⁹ Ibidem, 385-387.

H1: De democratische ontwikkeling

Door het verlies van de Eerste Wereldoorlog en de revolutie van 1918 veranderde er veel in het politieke bestel van Duitsland. Dit hoofdstuk zal ingaan op deze verschillen tussen de Pruisische Landtag en Reichstag die er van en na 1918 ontstonden. Allereerst zal een overzicht van de politieke instituties voor 1918 gegeven worden. De politieke eenwording vanaf 1871 heeft de basis gelegd voor het moderne Duitsland en blijft constitutioneel ook belangrijk voor de ontwikkeling van de periode na 1918. In het tweede paragraaf zal de periode na 1918 worden bekeken. Door een helder beeld van de mogelijkheden en heersende politieke tradities te scheppen kan de houding van de SPD worden verklaard.

H1.1: Duitsland voor 1918

Met de overwinning van Pruisen op het Franse keizerrijk van Napoleon III was de fundering voor een verenigd Duitsland gelegd. Nog tijdens de vredesbesprekingen in Versailles werd met de Zuid-Duitse staten onderhandeld over de eenwording. Als basis werd de grondwet van de Noord-Duitse bond, dat al een federale politieke samenwerking had, genomen die na onderhandelingen met Beieren en Württemberg nog werd aangepast. Hierdoor werd Duitsland een sterk federale staat waarin de oude bondsraad veel invloed kreeg. Op 9 november werd de grondwet voor het Duitse Keizerrijk door alle federale staten ondertekend waardoor Bismarcks droom om een sterk Duitsland te creëren, onder Pruisische hegemonie, was voltooid.²⁰ Met de instelling van Wilhelm I als Keizer van Duitsland hield het oude Pruisen op te bestaan, maar veel bleef behouden. Zo bleef de Keizer, koning van Pruisen en was de Rijkskanselier, minister-president van de deelstaat. Vanaf dat moment in 1871 verschoof de macht van de vroegere Europese militaire staat langzaam naar het grote Duitse Rijk.

Besloten werd dat aan het hoofd van het rijk een keizer kwam. Deze functie werd afgeleid van de eerdere rol die de president van de Noord-Duitse bond had en kreeg de titel Duitse Keizer. Hij werd bewust geen Keizer van Duitsland genoemd, om de soevereiniteit van de verschillende staten te behouden. Dat de voormalig hegemoniale macht Pruisen een bijzondere status binnen het Rijk had wordt duidelijk als gekeken wordt naar de rol van de Pruisische koning. De afstammelingen van de Hohenzollern dynastie werden uitgekozen om het Duitse Rijk te vertegenwoordigen als Keizer.²¹ De taken van de keizer bleven grotendeels gelijk aan die van de oude president. De keizer werd verantwoordelijk voor het openen en sluiten van de bondsraad en het benoemen van de rijkskanselier en ministers. Daarnaast werd

---

²⁰ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 209.

²¹ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar 1495-1934* (Berlin 2008) 543- 544.

de keizer opperbevelhebber van het leger.²² Toch waren er ook verschillen tussen de keizer en het oude presidentschap. De titel betekende bijvoorbeeld niet dat de keizer de soevereine macht in het land had. De vorst kon was slechts een vertegenwoordiger van alle vorsten uit de verschillende deelstaten.²³ De macht lag niet bij de keizer maar bij alle Duitse bondsvorsten en vrije staten, waardoor de Keizer niet uit zijn eigen naam, maar uit naam van het Rijk acteerde. Een ander belangrijk verschil was het feit dat de keizer niet verantwoordelijk was voor zijn daden. De keizer kon niet, zoals een president, worden afgezet aangezien hij werd benoemd voor het leven. Daarnaast was de vorst niemand zijn onderdaan aangezien er ook geen soevereine instantie was die de hem benoemde.²⁴

Stond de Keizer aan het hoofd van de staat, de soevereine macht lag bij de bondsraad. Deze verzameling van vertegenwoordigers uit alle deelstaten werd het federale hart van het Rijk. De in 1871 gevormde Duitse grondwet werd een compromis tussen Bismarck, die de macht van Pruisen uit wilde breiden, en de verschillende soevereine deelstaten. In de grondwet werd besloten dat de verschillende vorstendommen hun eigen regeringen en grondwetten behielden. Ook waren zij verantwoordelijk voor de heffing van directe belasting. De verschillende grote deelstaten hadden nog steeds hun eigen afgezanten voor buitenlandse gebieden, waardoor er nog geen sprake was van een Duitse nationaliteit.²⁵ De vorming van het Duitse rijk betekende dus niet dat de deelstaten hun macht en zeggenschap verloren. De deelstaten kregen het zelfbeschikkingsrecht waardoor zij verantwoordelijk werden of bleven voor het uitvoeren van de wet. Het rijk werd wel verantwoordelijk voor de defensie, financiën en buitenlandse diplomatie. De deelstaten waren in deze constructie zelf onafhankelijk van het Rijk bij het inrichten van hun staat, de organisatie van verkiezingen en het onderwijs. Dit moest alleen wel binnen de grenzen van de nationale grondwet.²⁶

De bondsraad was geen wetgevende macht. Deze macht lag in de handen van de Keizer en zijn ministers of aan de regering van de deelstaat zelf. In plaats daarvan had de federale raad de taak om net als de Reichstag, als een soort van Eerste Kamer, over de gemaakte wetten te oordelen en kon het punten op de agenda zetten. Daarnaast was het ook geen uitvoerende macht die de gemaakte wetten moest implementeren. Deze verantwoordelijkheid lag bij de Reichstag of deelstaten.²⁷ Aangezien de verschillende staten hun relatieve soevereiniteit behielden was er een orgaan nodig om deze samen te laten

---

²² P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches* band I (Tübingen 1911) 212-213.

²³ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 543-544.

²⁴ P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 215-216.

²⁵ C. Clark, *Iron Kingdom*, 556-557.

²⁶ P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 102-105.

²⁷ *Ibidem*, 256-259.

werken. Dit werd de bondsraad. Doordat alle staten zich in deze raad verenigden kon de soevereiniteit gegarandeerd worden. De keizer had geen invloed over de raad, maar had als koning van Pruisen wel een stem als vertegenwoordiger van de deelstaat.²⁸ Om de overmacht van Pruisen te beperken kreeg deze staat 17 van de 58 zetels. De niet Pruisische koninkrijken Beieren, Württemberg en Saksen kregen gezamenlijk 14 zetels, waardoor zij met een veto wetsvoorstellen konden tegenhouden en de overmacht van Pruisen moesten voorkomen.²⁹ Het nieuwe Duitse Rijk was dus geen Groot-Pruisen, vanaf de vorming van de staat, verschoof de macht van Pruisen ook langzaam naar het rijk toe.³⁰ Dit betekende echter niet dat Pruisen geen invloed in Duitsland had. Sterker nog, doordat ongeveer 60 procent van de Duitsers in Pruisen woonde, de Keizer tegelijk koning van Pruisen en opperbevelhebber van het leger was en de rijkskanselier ook de functie van minister-president van Pruisen had, bleef de staat veel invloed in de landelijke politiek houden. Daarnaast kon Pruisen met de 17 zetels in de Bondsraad elk wetsvoorstel met een veto afwijzen en was de bondskanselier van Pruisen de voorzitter van de raad.³¹ Hierdoor kon Pruisen toch veel invloed uitoefenen. De raad was ook nog afhankelijk van de machtige Pruisische bureaucratie die ervoor moest zorgen dat de wetten opgesteld werden. Hierdoor kreeg de raad steeds meer een controlerende functie, terwijl de wetten door de Pruisische ministeries werden ontworpen.³²

Feitelijk werd het Duitse Keizerrijk geleid door de Rijkskanselier die samen met zijn ministers verantwoordelijk was voor het beleid van de staat. Hiernaast was hij voorzitter van de Bondsraad en ,op enkele uitzonderingen na, minister-president van Pruisen. Hiervoor was hij grotendeels afhankelijk van de Keizer waarmee hij in overeenstemming moest zijn en waaraan de kanselier verantwoording moest afleggen. De kanselier kon naast het voorzitterschap ook andere ministerposities vervullen waardoor hij in principe als eenmansregering kon werken.³³

De Reichstag werd in het Keizerrijk de plek waar de volksvertegenwoordiging huisveste en het symbool voor de eenheid van de natie. Vreemd was dat de Duitse volksvertegenwoordiging (Duitse mannen van minimaal 25 jaar oud) in tegenstelling tot andere Europese landen een één-kamer-systeem kende. De controlerende taak van de eerste kamer werd in het Keizerrijk opgevangen door de bondsraad. Dit was van belang aangezien

---

²⁸ Ibidem, 233-239.

²⁹ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 209.

³⁰ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte: Vom Keizerreich zum 20. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussen* band III (Berlin 1992) 25-29.

³¹ H-U, Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Von der Deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849-1914* band III (München 1995) 303.

³² C. Clark, *Iron Kingdom*, 558-559.

³³ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 544-545.

de afgevaardigden in de Reichstag het totale volk als geheel moesten vertegenwoordigen, terwijl in de Bondsraad vertegenwoordigers vanuit de deelstaten bij elkaar kwamen.³⁴ De afgevaardigden werden voor drie jaar gekozen en vanaf 1888 zelfs voor vijf jaar. De vergaderingen van de Reichstag waren openbaar waardoor de bevolking goed mee kon krijgen wat er in de politiek gebeurde. Een belangrijke machtsmiddel van de Reichstag was het initiatiefrecht waarmee de vergadering wetsvoorstellen kon indienen en ontwerpen. Daarnaast moest de Reichstag als vertegenwoordigers van het volk en controlerende macht alle wetten goedkeuren door middel van stemming.³⁵ Dit betekende dat de Reichstag formeel geen machtshebber was. De taak van de vertegenwoordiging was om de keizer en zijn regering te controleren en wetten goed te keuren. Dit gebeurde in de vergadering, die werd voorgezeten door een, door de Reichstag zelf benoemde voorzitter. Wetten werden aangenomen als de absolute meerderheid voor het wetsvoorstel had gestemd.³⁶

Pruisen zelf werd bestuurd door de Landtag. Een twee-kamer-systeem waarvan het Lagerhuis door het beruchte drie-klassekiesrecht gekozen werd. De klassen werden ingedeeld op basis van de betaalde belasting. Elke klasse stemde voor één derde van de kiesmannen die op hun beurt weer de afgevaardigden voor het Lagerhuis kozen. De stemverdeling zorgde voor een democratische disbalans aangezien de rijkste vijf procent van de stemgerechtigden evenveel invloed hadden als de laagste klasse waartoe bijna 83 procent van de kiezers behoorde. De middenklasse bestond uit ongeveer twaalf procent van de bevolking.³⁷ Door dit systeem waren de grootgrondbezitters en rijke inwoners van Pruisen bevoordeeld en was de invloed van de conservatieve en rechts-liberale vleugel verzekerd. Het stemmen gebeurde op open stembiljetten waardoor anoniem stemmen onmogelijk was. Dit werd dan ook uitgebuit en veel verkiezingen waren gemanipuleerd door druk die via het patronagesysteem werd uitgeoefend op de kiezers.³⁸ Het Hogerhuis (*Herrenhaus*) was naast het Lagerhuis ook weinig democratisch. Geen van deze leden was door het volk verkozen, maar werd op basis van afkomst of op beroep van de Koning benoemd.³⁹

Nog tijdens de Eerste Wereldoorlog werd een parlementarisering in Pruisen onder aanvoering van de nieuwe minister-president Hertling doorgevoerd. Voor het Pruisische Lagerhuis werden nu Pruisische mannen vanaf 25 in een anonieme en gelijke verkiezing gekozen. Ook het Hogerhuis ging op de schop. Er werd besloten dat hier 60 leden hoge adel,

---

³⁴ P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 293-294, 310.

³⁵ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 545-546.

³⁶ P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 299, 348-349.

³⁷ C. Clark, *Iron Kingdom*, 501.

³⁸ *Ibidem*, 560.

³⁹ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 480.

36 burgermeesters van grote steden, 36 vertegenwoordigers van grootgrondbezitters, 36 vertegenwoordigers van ondernemingen, 76 vertegenwoordigers van stad- en landsdistricten, 84 vertegenwoordigers uit de politiek, 32 vertegenwoordigers van de kerk en scholen en als laatste tot 150 speciale vertrouwelingen van de koning zouden plaatsnemen. Ook in de Pruisische Landtag werden hervormingen doorgevoerd. Zo werd het gelijke stemrecht ingevoerd ondanks dat de Reichstag hier tegen was.⁴⁰ De gevolgen van deze democratisering konden echter niet volledig tot uiting komen. De hervormingen hielden hiervoor door het verlies van de oorlog en de daaropvolgende revoluties niet lang genoeg stand en de revoluties die tussen 1918 en 1920 voor de val van het Duitse rijk en de oprichting van de Weimarrepubliek zorgden veranderden het politieke gezicht van Pruisen weer.

H1.2: Duitsland na 1918

Het verlies van de Eerste Wereldoorlog zou het aanzicht van Duitsland voorgoed veranderen. Nadat de eerste aanpassingen aan het staatsbestel door de nieuw aangewezen kanselier prins Max von Baden al voor het einde van de oorlog waren doorgevoerd volgde de ontwikkelingen elkaar snel op. Onder leiding van prins Max von Baden werd een parlementair systeem ingevoerd waardoor de Rijkskanselier voortaan verantwoording aan de Reichstag moest afleggen en waardoor hij afhankelijk werd van het vertrouwen van de volksvertegenwoordiging.⁴¹ Op 31 juli 1919 ging de daadwerkelijke nieuwe grondwet van de Weimarrepubliek in werking. Deze wet was in veel opzichten een continuïteit met zijn voorganger uit het keizerrijk.⁴²

De uiteindelijke Weimarrepubliek werd, net als het Duitse keizerrijk, een federale bondsstaat en was ditmaal ingedeeld in 24 verschillende *Länder*. De belangrijkste bestuursorganen die in de Weimarrepubliek werden ingesteld waren de President, de Kanselier met zijn regering, de Reichstag, en voor de deelstaten de *Länder*. Vooral de rol van deze deelstaten was anders dan in het Keizerrijk. Waren de deelstaten toen nog soeverein en werd het rijk gezien als een samenwerking tussen de verschillende vorstendommen, in de Republiek waren de staten ondergeschikt aan het rijk en was er maar één soevereine staat. Door deze regeling nam het rijk een aantal verantwoordelijkheden zoals Buitenlandse Zaken en defensie van de *Länder* over.⁴³

Het was vanuit de Rijksregering nog de vraag of Pruisen moest voortbestaan of niet. In de ogen van de geallieerden vertegenwoordigde de hegemonie Pruisen al het slechte van de

---

⁴⁰ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 138-139.

⁴¹ Ibidem, 140.

⁴² H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 58.

⁴³ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 589-591.

Duitse cultuur en werd Keizer Wilhelm II en het militaristische Pruisen als wereldmacht verantwoordelijk gehouden voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Gevreesd werd dat Pruisen net als voor 1918 te veel macht zou krijgen. Daarentegen was er ook de opvatting dat een Duitsland zonder Pruisen vatbaar was voor extreme tendensen.⁴⁴ Ook de grote omvang van Pruisen baarde problemen. Ondanks dat Pruisen veel gebied zou verliezen in het verdrag van Versailles, bleef de provincie ruimschoots het grootste van alle deelstaten. Om te voorkomen dat het zwaartepunt van de macht weer naar Pruisen zou schuiven moest het gebied opgedeeld worden.⁴⁵ De liberale Hugo Preuß, die verantwoordelijk was voor het opstellen van de grondwet van de nieuwe Weimarrepubliek, verklaarde in zitting van het rijkskabinet dat er drie mogelijkheden waren voor het de staatsinrichting. De eerste was een eenheidsstaat, de tweede was de hegemonie van Pruisen en de derde een ware federale staat met daarin een versplinterd Pruisen.⁴⁶

Preuß zelf zag het liefst dat Pruisen werd opgedeeld in kleinere delen zodat er een eenheidsstaat kon worden gesticht. Dit zorgde echter voor felle protesten bij onder socialisten en Pruisische ministers, die liever zagen dat Pruisen een ondergeschikte rol aan de staat kreeg. Dit moest dan uiteindelijk tot centralisatie leiden. Daarnaast waren de partijen ook bang dat een opdeling van Pruisen zou leiden tot verschillende nationalistische sentimenten en afscheidingstendensen.⁴⁷ De ontwikkelingen in Pruisen en onenigheid in de regering waren hier een oorzaak voor. De SPD-er en eerste Rijkskanselier van Weimar, Friedrich Ebert, zag de federalistische opbouw van Duitsland als onafwendbaar waardoor voor deze structuur gekozen werd.⁴⁸ Pruisen werd niet opgedeeld, maar er werd wel voor gezorgd dat het gebied geen dominante positie in de federale raad kreeg. Door de helft van de stemmen van Pruisen door vertegenwoordigers van de verschillende Pruisische provincies te laten uitbrengen kon een grote overmacht worden voorkomen.⁴⁹ Daarnaast kreeg Pruisen dat drievijfde van de totale Duitse bevolking vertegenwoordigde maar tweevijfde van de totale zetels in de federale raad.⁵⁰ Het was in de onderhandelingen om de grondwet niet gelukt om van Duitsland een eenheidsstaat te maken. De structuur van de Republiek bleef federaal, maar de staten hadden wel veel minder macht dan in het Keizerrijk.⁵¹

---

⁴⁴ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 195-197.

⁴⁵ C. Clark, *Iron Kingdom*, 620.

⁴⁶ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 195-197.

⁴⁷ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 55.

⁴⁸ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 195-197.

⁴⁹ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 55.

⁵⁰ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 403.

⁵¹ *Ibidem*, 403.

In Pruisen werd kort nadat de Weimarrepubliek was geïnstalleerd besloten dat er een nieuwe grondwet moest komen. Deze werd in 1920 na een lange periode van onderhandelen ondertekend. De moderne grondwet veranderde het vroeger zo ‘militaristische’ Pruisen in een democratische deelstaat. In de nieuwe grondwet werd bijvoorbeeld bepaald dat Pruisen een republiek en onderdeel van het Duitse Rijk werd. Het gezag kwam in de handen van de soevereine bevolking. Pruisische mannen en vrouwen vanaf twintig jaar kozen op basis van een algemeen stemrecht door directe, indirecte en plebisitaire verkiezingen hun vertegenwoordigers voor de verschillende overheidsorganen. Voor vragen over de financiële zaken gelde het referendum niet. Voor de opheffing van de Landtag was een absolute meerderheid nodig. Het leidende orgaan van Pruisen werd het kabinet, dat de rechtgevende en uitvoerende macht was. Daarnaast was de volksvertegenwoordiging verzameld in de Landtag de controlerende macht. Deze werd elke vier jaar gekozen. Om de controlerende taak te vervullen kon de Landtag een enquêtecommissie benoemen en de ministers moesten zichzelf verantwoorden tegenover de volksvertegenwoordiging.⁵²

De nieuwe Weimarrepubliek onderging ook veel democratische veranderingen. Aan het hoofd van de nieuwe republiek stond nu bijvoorbeeld de president. Dit was in principe een directe vervanging voor de keizer, aangezien de president nagenoeg de zelfde taken en rechten had. De president ontleende zijn legitimatie nu niet meer door zijn afkomst, maar door de steun van het soevereine volk. In de Weimarrepubliek werd de president voor zeven jaar benoemd en kon na dit termijn nogmaals herkozen worden.⁵³ De rijkspresident was in de nieuwe republiek verantwoordelijk voor het benoemen van de kanselier en had de macht om de Reichstag op te heffen als hij dat nodig vond. Daarnaast was de president opperbevelhebber van het leger. Een belangrijke bevoegdheid die de president kreeg was het instellen van een dictatuur als de situatie daarom vroeg. Deze bepaling die de Weimarrepubliek moest beschermen, zou uiteindelijk deels verantwoordelijk zijn voor de machtsgreep van Hitler en de opheffing van de staat.⁵⁴ Het was niet in de gedachten van de ontwerpers van de grondwet opgekomen dat deze functie voor grote problemen zou zorgen. De functie van president was juist bedoeld om als tegenwicht van het parlement te dienen. Gevreesd werd dat een parlementaire meerderheid de politieke macht zou grijpen en de president zou dat met zijn bevoegdheden kunnen tegenhouden. Daarnaast was de president met zijn positie boven de partijen een herkenbaar staatshoofd en voorbeeld voor de

---

⁵² O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 217-218.

⁵³ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 592.

⁵⁴ H-U, Wehler. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949* band IV (München 2003) 351.

ambtenaren, die een continuïteit tussen het keizerrijk en de Republiek vormde.⁵⁵ De beslissing van de SPD om de oude bureaucratie en de legerleiding te behouden bleek geen goede zet. Deze waren nog grotendeels trouw aan het oude rijk en konden in hun positie de nieuwe Republiek ondermijnen.⁵⁶ De noodverordeningwet was in de politiek ook geen grote hindernis voor de soevereiniteit van de staat. De wet was bedoeld om als partijen in een noodsituatie niet tot een besluit konden komen, snel beslissingen te maken. Het was dus vooral een verdediging tegen het partijstelsel dat een grotere rol speelde dan voor de Eerste Wereldoorlog.⁵⁷

De Bondskanselier was naast de president de belangrijkste figuur in de Weimarrepubliek. In tegenstelling tot in het keizerrijk was deze alleen minder machtig. De mogelijkheid om als eenmansregering te acteren van voor 1918, werd in de Weimarrepubliek ongedaan gemaakt door de regering, als een zelfstandig bestuursorgaan te zien die bestond uit kanselier en ministers. alle ministers hadden hun eigen verantwoordelijkheid tegenover de volksvertegenwoordiging en werden zo eindverantwoordelijke voor hun departement.⁵⁸

De ware vertegenwoordiging van de het soevereine volk en de institutie met de meeste taken en bevoegdheden in de Weimarrepubliek was de Reichstag. Hierin kwamen de volksvertegenwoordigers als afgevaardigden van de politieke partijen samen, die in geheime algemene verkiezingen werden verkozen. De Reichstag had verschillende taken en bevoegdheden. Zo moest de volksvertegenwoordiging wetten goedkeuren en mocht het wetsvoorstellen indienen. Daarnaast had het een budgetrecht en kon een tweederde meerderheid een minister afzetten. Hierin lag dus vooral een controlerende taak. Deze taak werd vooral uitgevoerd tijdens de vergaderingen of verhandelingen van de Reichstag. De regering verzameld in het parlement was afhankelijk van de steun van de Reichstag.⁵⁹

De eerste verkiezingen in Pruisen leidden tot een grote overwinning voor de socialistische partijen. Door het algemene kiesrecht en de nieuwe vrijheid die de partijen dankzij de revolutie gekregen hadden wist de SPD bijvoorbeeld 145 afgevaardigden in de volksvertegenwoordiging te krijgen. Voor 1918 waren dit er slechts 10. Omdat geen van de partijen een absolutie meerderheid had behaald werd de eerste Pruisische regering een coalitie tussen de SPD, Centrum en Duitse Democratische partij, met de SPD-er Paul Hirsch als

---

⁵⁵ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 404.

⁵⁶ C. Clark, *Iron Kingdom*, 633-334

⁵⁷ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 56-58.

⁵⁸ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 593.

⁵⁹ M. Kotulla, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 594-596.

minister-president.⁶⁰ De coalitie ging voortvarend te werk en besloot om van Pruisen een echte democratische staat te maken. De partijen probeerden de nieuwe democratie te omarmen en Pruisen een voortrekkersrol te geven. In twaalf jaar werd het oude militaristische en door Jonkers geregeerde Pruisen omgetoverd in een democratische Republiek.⁶¹ Dit kon ondermeer bereikt worden doordat de Pruisische minister van Binnenlandse Zaken Carl Severing een grote wisseling van bezetting in alle lagen van het bestuur doorvoerde. Zo werden niet alleen ambtenaren die met de rechts-radicalen staatsgreep collaboreerden vervangen, maar ook de regeringspresidenten, politiecommissarissen en andere vertegenwoordigende organen. Hiervoor kwamen mensen in de plaats die de Republiek met hun hart verdedigden en het vertrouwen van de minister hadden.⁶² Door de oprichting van de Weimarrepubliek verloor Pruisen een deel van zijn soevereiniteit. De centrale regering kreeg de uitvoerende en wetgevende macht op het gebied van belastingheffing, financiën, onderwijs en transport. Hadden de Duitse deelstaten hier in het keizerrijk nog zelf de macht over, nu lag deze in de handen van de Republiek. Ook de federale raad, waar Pruisen geen overmacht meer in had boette aan macht in.⁶³

Conclusie: Parlementaire ontwikkeling verklaard keuzes SPD

In dit hoofdstuk is een vergelijking gemaakt tussen de politieke instituties in Duitsland voor en na 1918. Deze ontwikkeling heeft veel invloed gehad op de politieke mogelijkheden en de houding van de SPD aan het einde van de Weimarrepubliek. Aangezien de Sociaaldemocratische Partij verantwoordelijk was voor het uitroepen en inrichten van de Republiek is hier al goed te zien waarom de partij sommige keuzes maakte. Met de overgang van het keizerrijk naar de Weimarrepubliek veranderde veel in de Duitse politiek. Politieke partijen kregen meer invloed in de besluitvorming en wetgeving aangezien de president en rijkskanselier verantwoording aan de volksvertegenwoordiging moesten afleggen. Toch was de rol van president nog steeds belangrijk aangezien hij de noodverordening uit kon roepen en zo als dictator wetten kon invoeren. Een andere grote verandering was de rol van Pruisen in de nieuwe republiek. Waar de deelstaat in het Keizerrijk veel invloed had door de positie in de Bondsraad en de dubbelrol van de Pruisische koning als Duitse Keizer, was dat in de republiek minder. De deelstaat verloor door de veranderingen een groot deel van de soevereiniteit en ook de invloed in de grote instituties. Zo verloor Pruisen het vetorecht dat het in de oude bondsraad had, door maar tweevijfde van de zetels in de nieuwe federale raad

---

⁶⁰ O. Büsch, *Handbuch der Preussischen Geschichte*, 200-202.

⁶¹ C. Clark, *Iron Kingdom*, 631

⁶² H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 413.

⁶³ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 55.

te krijgen. Toch waren er ook veel continuïteiten tussen de periode voor en na 1918. Zo bleef de bureaucratie en legermacht grotendeels in functie. Dit leidde tot een ondermijning van de jonge republiek. Daarnaast was de rol van de nieuwe president ook grotendeels gelijk aan die van de keizer. Ook de federale structuur van het keizerrijk bleef bestaan, al hadden de deelstaten minder invloed.

De overgang naar de Weimarrepubliek betekende voor de SPD dat zij verantwoordelijk waren voor het voortbestaan van de democratie. Voor de SPD in Pruisen was dit eenvoudiger dan de landelijke fractie. De partij ontwikkelde zich door het afschaffen van het keizerrijk en de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog tot de grootste partij in Pruisen. Deze status bleef het gedurende het decennium houden. Dit moet terug te zien zijn in de houding van de partij in het parlement en in de Reichstag.

H2: De SPD in de Pruisische Landtag

Het verschil tussen het Duitsland van voor en na 1918 was gigantisch. Nadat de revolutie voorbij was konden de regering en deelstaten werken aan de acceptatie onder de bevolking van de nieuwe republiek. Dit lukte in de ene deelstaat beter dan de andere. Zo werd de nieuwe democratie in Pruisen omarmd en werd het republikeinse systeem meer geaccepteerd dan in andere delen van de Republiek. Volgens Mommsen komt dit doordat de coalitie in Pruisen zich niet met buitenlandse economische zaken hoefde bezig te houden, aangezien dit op nationaal niveau gebeurde. Daarnaast was de coalitie sterker doordat de coalitiepartijen een grotere meerderheid hadden en had de minister-president meer autoriteit omdat hij direct gekozen werd. Hierdoor kon de coalitie bijna onafgebroken regeren. Pruisen was in de ogen van Hans Mommsen: *'a stabilizing factor in the Weimar parliamentary system.'*⁶⁴ De coalitie werkte hard om een sterk democratisch systeem te bouwen en omarmde de Republiek. De SPD was in deze coalitie de belangrijkste partij en groot voorvechter van de democratie. Dit is ook terug te zien in de stijl die de verschillende politici in de Kamerdebatten hanteren.

In dit hoofdstuk zal de politieke houding van de SPD in de Landtag worden onderzocht. Hiervoor wordt gekeken naar zowel de politieke stijl als naar de inhoudelijke boodschap van de partij. Dit zal worden onderzocht aan de hand van de toespraken en debatten die de partij in de Pruisische Landtag gevoerd heeft. Het is lastig om vanuit deze politieke verhandelingen van de Kamerdebatten een duidelijke politieke retoriek te ontdekken. Aangezien de spreker niet kan worden gezien of gehoord, is zijn non-verbale communicatie en intonatie niet waar te nemen. De verhandelingen geven wel duidelijk weer wat er precies gezegd werd en hoe de andere partijen daar in de zaal op reageerden. Hieruit kan toch worden afgelezen wat het betoog van de spreker met de mede- en tegenstanders deed. Een ander probleem is het feit dat het begrip 'politieke stijl' geen duidelijke definiëring heeft. 'Politieke stijl' is samengesteld uit verschillende onderdelen zoals retorica, houding, ideologie en herkenbaarheid. Om zo'n vaag begrip in een vergelijking te gebruiken, is het handig om deze in verschillende kenmerken op te delen. In deze scriptie wordt onderscheid gemaakt tussen een aantal kenmerken. Het eerste kenmerk is de argumentatie van de politicus. Dit punt hangt nauw samen met de inhoud van de toespraak. Speelde het argument in op de emotie of juist de rede, waren het feiten of meningen, werd er gebruik gemaakt van beeldspraak of voorbeelden? Daarnaast wordt bij de argumentatie gekeken naar de opbouw van het betoog en de inhoudelijke boodschap van de spreker. Welke inhoudelijke argumenten voor en tegen gaf hij bij zijn stelling en wat wilde de spreker daarmee zeggen? Ook is het belangrijk om te

---

⁶⁴ H. Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, 191-192.

kijken tot wie de politicus zich richt. Het adressaat is belangrijk om bedoeling van de opmerkingen te duiden. Is een opmerking of betoog naar een politieke tegenstander gericht of juist voor het publiek bedoeld? De inhoud van politieke communicatie is namelijk op de overtuiging en het imago gericht en is daardoor goed te analyseren.⁶⁵

Het tweede kenmerk richt zich op de politieke tactiek van de spreker. Ging de politicus in de aanval, of verdedigde hij een plan? Probeerde hij zijn tegenstanders zwart te maken, of vroeg hij juist om hulp? Hierbij zijn de verschillende stijlfiguren en retorische hulpmiddelen uit de inleiding belangrijk. Het laatste kenmerk gaat in op de toon van de spreker. Gebruikte hij humor of was hij serieus? Welke reacties lokte hij uit bij tegenstanders en partijgenoten? Aan het einde van dit hoofdstuk zal door verschillende sprekers en SPD-politici met elkaar te vergelijken een algemene politieke houding van de SPD worden omschreven.

H2.1: SPD in de Landtag en over Binnenlandse Zaken

De SPD had in Pruisen een harmonieuze samenwerking tot stand gebracht met de Centrum Partij en de Links-liberale Duitse Democratische Partij (DDP). Deze coalitie regeerde tussen 1918 en 1932 in de deelstaat, op enkele korte periodes na, met een ruime meerderheid. De coalitie wist ook bijna alle regeerperiodes volledig uit te zitten. Aan het hoofd van de deelstaat stond minister-president Otto Braun uit Königsberg (Duitsland). Als zoon van een spoorwegbeambte raakte hij al op vroege leeftijd betrokken bij de SPD in Oost-Pruisen. Met zijn pragmatisme en respect voor de innerlijke waarden en autoriteit van Pruisen legde de 'Rode Tsaar' de fundering voor de harmonieuze en republikeinse politiek in de deelstaat.⁶⁶ Ook in 1929 stond de stabiele coalitie van SPD, Centrum en DDP, na succesvolle verkiezingen in 1928, aan het roer van de Landtag.

In de eerste week van februari van het jaar 1929 werd in de Pruisische Landtag gediscussieerd over de plannen van de minister van Binnenlandse Zaken. Hierin kwamen veel algemene zaken aan bod, konden partijen wetsvoorstellen indienen, werd bijvoorbeeld gedebatteerd over de wijze waarop de politie functioneerde en over financiële steun voor noodleidende gebieden in Oost-Pruisen. Meerdere sociaaldemocraten kwamen hierin aan het woord. Zo moest de minister van Binnenlandse Zaken Grzesinski zijn beleid natuurlijk verdedigen. De SPD-vertegenwoordigers ondersteunden daarnaast het beleid van hun partij en weerspraken alle kritiek van de oppositie. Deze beschuldigden de minister ervan dat de ambtenaren geen vrijheid van meningsuiting hadden en dat hij te weinig voor de staat deed.

---

⁶⁵ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache*, 148.

⁶⁶ C. Clark, *Iron Kingdom*, 630-631.

In het debat van 5 februari viel SPD-vertegenwoordiger Walter Bubert zijn minister van Binnenlandse Zaken bij in het debat over de plannen voor 1929, met een betoog over de bedoeling van de Republiek. Bubert was als zoon van een timmerman, staalarbeider geworden en via de vakbonden bij de Sociaaldemocratische Partij gekomen. Vanaf 1919 nam Bubert voor de SPD plaats in de Pruisische Landtag.⁶⁷ Opvallend zijn de woorden waarmee Bubert zijn betoog begon: ‘zeer geëerde Dames en Heren’. De wijze waarop een vertegenwoordiger de zaal aansprak zegt iets over de hiërarchie en de sociale verhouding in de zaal.⁶⁸ Alhoewel de inleidende aanspraak van Bubert niet ongevoel was, gaf hij hiermee toch een sociale verhouding weer, die hem een nederige houding gaf.

Bubert legde hierna uit dat de betogen die voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken werden gehouden grote politieke uiteenzettingen waren, terwijl dat voor andere ministeries minder vaak het geval was. Bubert stapte hier dus van de normale politieke conventies af. Hij probeerde met zijn betoog de politici ervan te overtuigen dat het geen schande was om voor de vrede en Republiek te vechten. Voordat Bubert echter op de ware inhoud van zijn betoog kwam, kreeg Graaf Hubertus von Garnier-Turawa van de Duitsnationale Volkspartij (DNVP) eerst, in een korte aandachtsrichter, een golf van kritiek over zich heen. Dit deed Bubert ondermeer door te insinueren dat verschillende leden van de DNVP landverraders waren. Deze leus gebruikte hij aangezien Graaf Garnier de SPD hiervan had beschuldigd. Het stigma werkte dus twee kanten uit. De Franse afkomst van de Graaf was daarbij onderwerp van de aanval. De SPD-er gebruikte dus eerst een adressaat in de naam van Graaf Garnier. Hierdoor kon hij zijn politieke tegenstander uit de massa halen en persoonlijk aanvallen. Toen Bubert klaar was met Graaf von Garnier, kon hij beginnen met de inhoudelijke uiteenzetting en verdediging van zijn betoog. Hierin was hij fel en kritisch op het commentaar van de Duitsnationalen en het inhoudelijke deel van de redevoering begon direct met een aanval tegen de DNVP. Hij richtte zich persoonlijk tot een aantal vertegenwoordigers en zei zelfs dat ze hulp van een arts nodig hadden! Wederom sprak hij dus leden van de Landtag aan. Ook gebruikte hij verschillende leuzen zoals ‘vrede’ en ‘pacifisme’. Vooral de laatste leus is een sterk ideologische term die vooral door de SPD werd gebruikt. Hierdoor was zijn stijl sterk persoonlijk. Bubert keek in zijn betoog terug naar de oorlog en de offers die de vele soldaten moesten maken. Het punt dat Bubert probeerde te maken was dat het Ministerie van

---

⁶⁷ Zentrum für Historische Sozialforschung, ‘Sozialdemokratischen Parlamentarier in den deutschen Reichs- und Landtagen 1867–1933’ (BIOSOP-Online, Walter Bubert) versie (30-03-2008) http://biosop.zhsf.uni-koeln.de/ParlamentarierPortal/biosop_db/biosop_db.php (gezien:24-05-2013). Hierna: BIOSOP, naam politicus (gezien: datum).

⁶⁸ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache*, 398.

Binnenlandse Zaken de belangrijkste verdediger van de democratie in de Republiek geworden is:

‘Meine Damen und Herren, tauschen wir uns nicht darüber hinweg, daß durch die feste republikanische Politik des gesamten Kabinetts, besonders des Ministeriums des Innern Preußen in den Lebten 10 Jahren zum Bollwerk der Deutsche Republik geworden ist.’⁶⁹

Hiermee was de toon gelijk gezet. Bubert kwam vooral met het verwijt dat de Duitsnationale Volkspartij (DNVP) de Republiek haatte en terug wilde naar de oude situatie. Zijn tactiek is hierdoor goed te herkennen, nadat de politicus zijn punt had gemaakt, probeerde hij in een tegenaanval de kritiek van de DNVP duidelijk onderuit te halen. Om dit te bereiken nam Bubert een felle en kritische houding tegenover de DNVP aan. Hij betoogde onder andere dat de oorlog was verloren door de mensen die tot de ‘*Edelsten der Nation*’ behoorden. Hiermee verwees hij naar de adel die als legerbevelhebbers de oorlog opgaven. Met een op weinig feiten gebaseerde redevoering waarin hij vooral terugkeek op acties en uitspraken van de nationalisten probeerde Bubert de ambtenarij en de democratie van de Republiek te verdedigen. ‘Der republikanische Beambte muß endlich sehen, daß er von der Regierung beschützt wird, solange er seine Pflicht tut.’⁷⁰ Bubert betoogde dus dat een sterke republiek moest worden gevestigd door de ambtenaren die hier voor wilden strijden. De staat moest de democratie en het democratische proces volgens hem dus beschermen tegen figuren die deze wilden afbreken. De DNVP was hiervan, volgens Bubert een voorbeeld aangezien de SPD-er de Duitsnationalen ervan beschuldigde een gebrek aan politieke eer te hebben.

Een opvallend terugkerende term die Bubert gebruikte, was ‘landverraders’. Deze negatieve leus kwam vaak terug in de discussies over de Republiek en werd door verschillende partijen gebruikt om de tegenstanders zwart te maken. De SPD werd door rechts beschuldigd van landverraad door de Republiek te stichten, terwijl die rechtse partijen juist het verwijt van links kregen dat ze de Republiek niet te steunden. Het begrip werkte dus voor alle partijen, waardoor het gemakkelijk in een betoog te gebruiken was. Waar de SPD hiervan werd beschuldigd kaatste Bubert de bal terug. Wederom met een op de geschiedenis gebaseerd argument waarin hij verdedigde dat de DNVP de Fransen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog had binnengelaten. ‘Das sind die wirklichen Landesverräter. Die sitzen

---

⁶⁹ Verhandlungen Preußischer Landtag, *Stenographische Berichte IV Wahlperiode 1928*, sitzung 41 (5-02-1929) 2949.

⁷⁰ *Ibidem*, 2951.

in Ihren Reihen.⁷¹ Toch lijkt het verwijt niet sterk gebracht te zijn, aangezien Bubert alleen lichte bijval van zijn eigen partij kreeg en er geen reactie van de rechtse vleugel van de Landtag kwam.

Een reactie die wel kwam toen Bubert even later aangaf dat het geen wonder was dat de wereld de schulden van de oorlog op Duitsland verhaalde.⁷² Hierna kwam Bubert met de beeldspraak dat de DNVP in een glazen huis met stenen aan het gooien was. Dit deed hij nadat hij in zijn betoog het Dawes-plan probeerde te verdedigen. De beslissing van de Republiek om het plan te steunen was volgens Bubert niet alleen door de SPD, maar ook door de rechtse partijen gemaakt. Pas aan het einde van het betoog probeerde de SPD-vertegenwoordiger zijn eigen partijpolitiek nog te verdedigen, door met cijfers van verbetering na het afschaffen van het *Gutsbezirk*. Met de opheffing van dit feodale, op landeigenaren gebaseerde systeem zou het volgens Bubert een stuk beter gesteld zijn met de gewone burgers in Pruisen.⁷³ Zij werden in het oude systeem vertegenwoordigd via het drieklassensysteem waarin de onderste tachtig procent van de bevolking even invloed had als de rijkste vijf procent. In het slot van Buberts betoog komt het beschermen van de Republiek weer terug. De SPD wilde de wetten uit het oude rijk opheffen en de nieuwe democratie beter inrichten. Duitsland was er volgens Bubert in de laatste tien jaar flink op vooruit gegaan, maar het kon nog beter. De SPD wilde dat Pruisen het hart van de vrije volksstaat zou zijn en bleef het doel van de vrije Republiek navolgen.

Het betoog van Bubert lokte weinig reactie uit bij zijn tegenstanders, terwijl hij de DNVP een aantal keren rechtstreeks aansprak en beschuldigde, insinuaties maakte en veel leuzen gebruikte. Dit kan erop wijzen dat zijn toon niet heel agressief of fel was. De voorzitter heeft ook niemand tot de orde hoeven roepen. Vanuit de SPD kwam wel vaker een instemmende opmerking, maar dat was een veel voorkomend gebruik. Bubert hanteerde in zijn betoog dus een op historische argumenten gebaseerde en verwijtende tactiek om de Republiek te verdedigen. Terwijl zijn stijl erg persoonlijk en emotioneel was. Hij sprak rechtstreeks richting de Duitsnationalen en gebruikte deze fractie als adressaat. Hierdoor was het betoog minder op de publieke luisteraars gericht, maar meer bedoeld als tegenaanval en overtuiging van de tegenstanders. Hier sprak geen *Vernunftrepublikler* die de democratie als een tijdelijke oplossing zag, maar iemand die echt geloofde in de vrije democratie en de rol die Pruisen daar in kon spelen.

---

⁷¹ Ibidem, 2954.

⁷² Ibidem, 2954.

⁷³ Ibidem, 2958.

De politieke stijl van Bubert was in die discussie opzichzelfstaand. Twee dagen nadat de SPD afgevaardigde zijn betoog had gehouden ging zijn collega August Haas door op de discussie. De in 1881 geboren Haas werkte in zijn jonge jaren als metaalarbeider waardoor hij via de vakbonden met de sociaaldemocratie in aanraking kwam. In 1898 werd hij lid van de SPD en tijdens de novemberrevolutie werd de katholieke August Haas afgevaardigde in het eerste Radencongres. Hierdoor schreef hij tussen 1918 en 1921 mee aan de nieuwe Pruisische grondwet.⁷⁴ In zijn redevoering van 7 februari ging Haas vooral in op de kritiek van de DNVP. Haas viel de partij alleen nog feller aan dan zijn collega twee dagen daarvoor. Vooral het woordgebruik en de redentie van Haas vallen op. In een vergelijking tussen het oude en nieuwe Pruisen benadrukte hij dan ook de rol van de Duitsnationalen. Zo gaf hij als feitelijk argument dat geen van de SPD vertegenwoordigers tot de adellijke stand behoorde, waarna hij in het handboek van de Duitse adel (de Gotha) de omschrijving van de stamboom van zijn politieke opponent Graaf Hubertus von Garnier-Turawa gaf. Het punt van Haas zijn argument was het feit dat de Graaf oorspronkelijk uit een Frans geslacht komt.

‘Aber obwohl keines unserer Mitglieder in diesem gräflichen Handbuch oder Taschenbuch zu finden ist, darf ich Ihnen verraten, daß wir auch Kollegen haben, die ihren Stammbaum bis zu 300 Jahren zurück nachschlagen können. Und dabei vor allen Dingen - und darauf lege ich Wert – EINEN DEUTSCHEN STAMMBAUM NACHWEISEN KÖNNEN.’⁷⁵

De toon en bedoeling van het betoog waren met deze uitspraak al snel duidelijk. Haas maakte een vergelijking tussen het oude en het nieuwe Pruisen. Een onderwerp dat goed aansloot bij het betoog van Bubert twee dagen eerder. Hiervoor maakt Haas gebruik van een aantal statistieken. Zo betoogde hij dat in het oude Pruisen de conservatieven met een totaal van zestien procent van de stemmen, 212 zetels in de oude Landtag hadden, terwijl de SPD met drieëntwintig procent slechts zeven zetels had. Opvallender dan deze cijfers is de manier waarop Haas het oude Pruisen verwoorde. Omschrijvende leuzen als ‘Ihrem lieben alten Preußen’ en ‘schone, gute alte Preußen’ werden door Haas benadrukt. Door deze woorden te benadrukken gaf Haas duidelijk aan hoe hij over het oude Pruisen dacht. Met de instelling van de Republiek was Duitsland blijkbaar beter geworden. Haas eindigde zijn punt met twee citaten uit 1905 en 1906 van conservatieve politici, waarin tegen de werkloosheidsuitkering

---

⁷⁴ BIOSOP, August Haas (gezien: 24-05-2013).

⁷⁵ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 43 (7-02-1929) 3133-3134.

gesproken werd. De arbeiders werden in deze toespraken als karakterloos en lui omschreven.⁷⁶

Haas leek behoorlijk aanvallend te spreken. Een opmerkingen van Willhelm Lindner, die door Haas als vertegenwoordiger van de DNVP even persoonlijk werd aangesproken, werd bijvoorbeeld snel de kop in gedrukt. 'Herr Lindner, sagen Sie doch einmal, wo in Friedenszeiten für Arbeitslose Beschäftigung geschaffen worden ist!'⁷⁷ Hiermee verwees hij naar het beleid van de DNVP die volgens de SPD-er zelfs in economisch goede tijden geen banen hadden geschapen. Haas bleef in zijn betoog vervolgens terugblikken op de slechte omstandigheden in het oude rijk en hield de conservatieven hiervoor verantwoordelijk. Zijn tactiek en toon bleven hierbij grotendeels hetzelfde. Het waren directe aanvallen op het verleden van de Duitsnationalen en hun conservatieve houding. Met een aantal citaten die af en toe uit de context getrokken lijken te zijn probeerde Haas zijn punt te maken terwijl er om de vier of vijf zinnen toestemmende geluiden van de SPD-fractie waren te horen. Dit was een persoonlijke en agressieve stijl, die op de emotie van de tegenstanders moest inspelen. Bubert en Haas hanteerden in het debat dus grofweg dezelfde stijl, al maakte Haas in zijn betoog meer gebruik van citaten en feiten. Zijn betoog zal dan ook meer gericht zijn geweest op het electoraat en met als bedoeling het publiek de verbeteringen van de Republiek te laten zien. Ook leek zijn toon hierdoor scherper te zijn dan die van zijn collega.

Het is opvallend dat tijdens de bespreking van het Ministerie van Binnenlandse Zaken zoveel aandacht uitging naar de instelling van de Republiek tien jaar terug. Voor de sprekers was deze gebeurtenis blijkbaar zo belangrijk dat hier meermaals naar terugverwezen moest worden. Daarnaast deden de twee erg hun best om de ontwikkeling van de democratie en de voordelen ervan te verdedigen. Het ging hun daarbij zowel om het symbolische karakter van de Republiek als om de praktische voordelen ervan. De opbouw van de beide betogen is daarnaast gelijk. Zowel Haas als Bubert beginnen met een korte inleiding van hun stelling om deze vervolgens met krachtige, maar minder inhoudelijke argumenten en het tegenspreken van de tegenstanders te ondersteunen.

H2.2: SPD in de Landtag en discussies over Justitie

Een andere discussie waarin de SPD een grote rol speelde, ging over het beleid van de minister van Justitie. Kern van de discussie, die op 4 maart werd gevoerd, was de rechtspraak en de partijdigheid van de rechters, die vaak milder waren tegen rechts-extremistische delicten en linkse groeperingen juist harder straffen. Aangezien dit probleem tegen de democratische

---

⁷⁶ Ibidem, 3135-3136.

⁷⁷ Ibidem, 3136.

beginselen van de Republiek en daarmee van de SPD inging, begon de Berlijnse SPD-vertegenwoordiger Heilmann zijn betoog met een opvallende politieke stijl. Heilmann zei: 'Eine Republik die sich straflos beschimpfen ließe, hätte ihre Daseinsberechtigung verwirkt.'⁷⁸ Het is opvallend dat de joodse Heilmann, die voor zijn politieke loopbaan als journalist voor sociaaldemocratische kranten werkte, de nadruk legde op het bespotten van de Republiek aangezien dit tegen de vrijheid van meningsuiting gaat. De uitspraak kreeg niet alleen bijval van de SPD-fractie maar ook de Duitse Democraten waren het ermee eens. Het geeft duidelijk aan hoe de politicus over het bestaan van de Republiek dacht en wat hij met zijn betoog wilde duidelijk maken. Heilmann wilde in zijn redevoering aantonen dat de staat iets was dat verdedigd moest worden. Vanuit het keizerrijk was het al gewoonlijk om grote kritiek op het parlement te uiten. Na 1918 ging deze trend verder, kritische opmerkingen over de regeringsvorm kwamen veelal voor. Hierdoor werd er bijvoorbeeld vaak gesproken over de crisis van het parlementisme.⁷⁹

Heilmann vervolgde zijn betoog met de uitspraak van een rechtbank waarin een leider van het rechtse freikorps *Stahlhelm* werd vrijgesproken van staatsbelediging. 'In Gegensatz zu herra Abgeordneten Kaufmann halte ich Diese Begründung für reinsten juristischen Unsinn.'⁸⁰ Hiermee zet Heilmann de toon voor zijn betoog en sprak hij iemand direct aan. Hij kwam met meerdere voorbeelden waarin de rechtspraak faalde en benadrukte zijn argumenten blijkbaar overdreven en met humor aangezien er grote hilariteit (*Heiterkeit*) op de tribune volgde. Ook een gedicht en een andere anekdote die Heilmann aanhaalde vonden zijn weerklink in sarcastische opmerkingen van de rechter vleugel. De SPD-er reageerde hier wel weer gevat op.

'Heer Abgeordnete Steuer ist vollkommen frei, sich zu demaskieren, wie er will. Er ist glücklicherweise kein Preußische Richter. Worauf es uns ankommt, ist, daß Menschen die von Parteileidenschaft so vergiftet und verwüstet sind, eben nicht als Richter fungieren.'⁸¹

Waar de toespraak van Heilmann dus veel anekdotes bevatte, was deze gericht op het verdedigen van de rechtstaat. Hij viel met zijn toespraak geen tegenstanders direct aan en kreeg meer opmerkingen en hilariteit vanuit de tribune als reactie. Dit geeft waarschijnlijk aan dat de toon van de toespraak van Heilmann minder agressief of serieus was. De SPD-er

---

⁷⁸ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 57 (4-03-1929) 4560.

⁷⁹ A. Burkhardt, *Das Parlament und seine Sprache*, 202.

⁸⁰ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 57 (4-03-1929) 4561.

⁸¹ *Ibidem*, 4565-4566.

bouwde zijn betoog zorgvuldig op en maakte minder gebruik van leuzen, presupposities of andere stijl elementen. Hij begon met een uiteenzetting van actuele justitiezaken, die een introductie vormden op het verdere debat. Daarna vatte hij enkele kernpunten van de oppositiepartijen samen, waarna hij tot de belangrijkste inhoudelijke punten en stellingen van zijn betoog kwam; de verdediging van de Republiek en de rechtstaat. Hiervoor haalde hij verschillende onderwerpen aan zoals de huidige rechtspraak, de acties van de *Stahlhelm*, het debat rond de kleuren van de vlag; waarin het beledigen van de kleuren van de vlag en rechterlijke uitspraken hierover centraal stonden en als laatste het afschaffen van de doodstraf. Tot besluit gaf Heilmann een aantal grote complimenten voor de offers die de minister van Justitie de afgelopen jaren had gemaakt en besloot hij met een citaat waarin de burgers moed werd ingesproken. In deze climax maakte hij nog wel gebruik van de beeldspraak waarin hij ondermeer vertelde dat de kop van de minister op het hakblok lag, terwijl er al genoeg werd vermoord in het land. Dit was een sterke climax waarna de gehele fractie ook actief instemmend reageerde.⁸² Over de offers van de minister ging hij echter niet in. De stijl van Heilmann was dus niet zo emotioneel of bombastisch, al kwam er op het einde wel een sterke climax. Heilmann richtte zijn betoog vooral op argumentatie en probeerde zijn tegenstanders te overtuigen.

Het is opvallend dat de Sociaaldemocraten verschillende debatten aangrepen om de Republiek te verdedigen. Zelfs toen de minister van Binnenlandse Zaken Grzesinski zich begin maart moest verdedigen tegen een motie van wantrouwen, greep hij dit moment aan om de gang van zaken in de staat te bespreken. Grzesinski was hoofd van de politie en minister van Binnenlandse Zaken in Pruisen geworden nadat hij als vakbondsleider en voorzitter van de SPD in Offenbach werkte. Hij werd in 1918 gekozen als vertegenwoordiger voor de in de revolutie opgerichte Centrale Raad en werkte als Pruisisch minister van Defensie in 1919. Hierna werd hij in 1925 hoofd van de Pruisische politie en een jaar later minister van Justitie. Grzesinski werd verantwoordelijk gehouden voor de dood van een jong lid van de rechts-radicalen beweging *Stahlhelm* en de wanorde die in deze periode in Berlijn plaatsvond. Hij begon zijn verdediging dan ook met de woorden zeer geëerde dames en heren. Waarmee hij de sociale verhoudingen en zijn op het moment ondergeschikte positie aangaf, aangezien zijn lot in de handen van de volksvertegenwoordigers lag. Grzesinski gebruikte de discussie om het extremistische geweld te veroordelen en de politie en rechtstaat te verdedigen. De minister

---

⁸² Ibidem, 4558-4572.

legde de schuld voor het geweld deels bij het handhaven van de wet. Om de vrijheid van meningsuiting te beschermen zijn de radicale groepen niet hard aangepakt. Daarnaast legde Grzesinski de schuld bij de radicale politieke partijen zoals de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) en de Communistische partij.

‘die dringend nötige politische Toleranz und Achtung vor der Überzeugung anderer kann mit polizeilichen Mitteln und polizeilichen Kräften nicht erreicht werden; es muß Aufgabe der politischen Parteien und Organisationen sein, ihre Anhänger zu diesen selbstverständigen Duldung anderer Überzeugung zu erziehen.’⁸³

Grzesinski legde de schuld van de moord niet alleen bij de dader, maar ook bij de politieke partijen die aanzetten tot geweld of haat en zodoende de rechtsstaat ondermijnden. Hij liet hierbij de politieke leus ‘demagogie’ vallen en wees hiermee naar de rechtse politici. Hij pleitte bijna smekend naar de radicale partijen om ervoor te zorgen dat het geweld zou stoppen. Vooral het begrip tolerantie was hierbij een belangrijke ideologische leus, die de SPD in de Republiek probeerde te verdedigen. De NSDAP was niet onder de indruk en riepen na de schuldvraag dat de minster zelf schuldig aan de dood van de *Stahlhelm* was. Het lijkt alsof Grzesinski hier toch geëmotioneerd over was. Hij veroordeelde de haat die de partijen zaaiden en daarmee de jeugd aanzetten tot geweld.

‘Schuldig in höherem Sinne sind, wei bei fast allen politischen Gewalttaten, die Führer und Hetzer, die in den meist jungen Leuten den Haß gegen den politischen Gegner großgezogen haben, und die es mit afreizenden Reden und Darstellungen dazu gebracht haben, daß junge Menschen einander blutig und totschiagen, bloß weil sie verscheidener politische Einstellung sind.’⁸⁴

Deze zinspeling was duidelijk gericht naar de extremistische partijen. Grzesinski gebruikte dit als beschuldiging naar de partijen die het geweld ondersteunden te beschuldigen. De verschillende radicale fracties waren hierbij dus de adressaat. Maar niet alleen de politici, ook de pers werd door de minister van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk gehouden. Hij noemde een aantal citaten waarin de verschillende extremistische groepen werden opgeroepen tot geweld tegen elkaar. Volgens Grzesinski hadden alle politieke partijen de ‘heilige plicht’ om het politieke geweld te stoppen. Door het woord ‘heilig’ in de zin te gebruiken komt de morele stellingname van Grzesinski goed naar voren. Deze leus had een positieve lading die

---

⁸³ Verhandlungen Preußischer Landtag, Sitzung 55 (01-03-1929) 4369-4376.

⁸⁴ Ibidem, 4376.

de eigen visie moest benadrukken. Pas als in de politiek alleen met geestelijke wapens zou worden gevochten kon er een echte politieke vrijheid komen. De verdraagzaamheid van de staat en alle kritiek die erop was, symboliseerde voor de minister de kracht van de Republiek. Grzesinski was erg bang dat groepen met geweld de macht probeerden te grijpen om de door hem zo geliefde staat omver te werpen. Vooral aan het einde van zijn toespraak appelleerde hij eraan door nogmaals beroep te doen aan alle partijen om de staat te steunen en de politiek zonder geweld tegen andersdenkenden te bedrijven.⁸⁵

Grzesinski ging in zijn betoog totaal niet in op de motie van wantrouwen en sprak maar kort over de daadwerkelijke aanleiding van die motie. Hij greep bewust de kans om duidelijk te maken wat de radicale politieke partijen voor een gevolg heeft voor de rechtstaat en de burgers van de Weimarrepubliek. De manier waarop de minister zich verwoordde is hierbij alleszeggend. Door op deze manier te betogen en de staat met zoveel emotie en overtuiging te verdedigen bevocht Grzesinski de toenmalige situatie op de manier die hij zelf voorstond; met woorden in plaats van vuisten. Daarnaast is het opzienbarend dat Grzesinski het in zijn hele betoog telkens over de Republiek zelf sprak, terwijl hij als minister van Binnenlandse Zaken alleen de verantwoordelijkheid over Pruisen en de politie had. De toestand trof hem blijkbaar zo, dat hij zich verantwoordelijk voelde voor heel het land en niet alleen voor de deelstaat.

In oktober kreeg Grzesinski weer een motie van wantrouwen. Dit keer werd hij samen met de minister-president Braun verantwoordelijk gehouden voor ondermeer het aankomende Young-plan en het verbod op de *Stahlhelm* in het Rijnland en Westfalen. Het Young-plan werd opgesteld als verbetering van het eerdere Dawes-plan, dat de herstelbetaling van de Eerste Wereldoorlog niet goed regelde. Het nieuwe plan stelde vast dat de Duitse staat de schuld over in totaal 59 jaar uitbetaalde zodat de economische druk verlaagd werd.⁸⁶ De plannen werden over het algemeen slecht ontvangen in Duitsland aangezien dit betekende dat twee generaties Duitsers moesten opdraaien voor de Eerste Wereldoorlog. Naast het Young-plan zorgde het rechtse *Freikorps Stahlhelm* voor veel problemen in Pruisen. De *Stahlhelm* beweging werd in het Rijngebied en Westfalen verboden nadat deze in september verschillende militairgeorganiseerde aanvallen in Langenberg uit hadden uitgevoerd en daarmee de ontwapeningswet hadden overtreden.⁸⁷

---

⁸⁵ Ibidem, 4378-4380.

⁸⁶ H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933* (Berlin 2009) 333-334.

⁸⁷ Ibidem, 362.

In de beschouwing van deze zaak op 16 en 17 oktober kwamen meerdere SPD-leden en ministers aan het woord. Opvallend in deze toespraken was dat alle sprekers in hun betogen maar zijdelings op de verschillende aantijgingen ingingen. Zo gaf Otto Braun, die als minister-president van 1925 tot 1932 de deelstaat leidde, aan dat hij niet wilde ingaan op de waarde van het Young-plan en ook verantwoorde hij zich niet voor het *Stahlhelm* verbod. Hij ontweek de belangrijke inhoudelijke punten. Het betoog van Braun ging echter meer over de propaganda tegen de plannen van de oppositiepartijen en hun beschuldigingen. Het betoog van Braun was hierdoor erg standaard van opzet en het leek erop dat zijn verdediging niet erg sterk was. Hij begon zijn redevoering al met een licht geïrriteerde opmerking nadat hij aangaf het niet over de inhoud van de Young-plan te willen hebben en hier een opmerking vanuit de zaal kreeg. ‘Ja, meine Herren, im Rundfunk habe ich an den gesunden Menschenverstand appelliert.’⁸⁸ De DNVP reageerde hier met grote onrust in de zaal op en de minister-president werd dan ook verzocht om dit soort uitdrukkingen te vermijden. Braun probeerde in zijn betoog de kritiek van de DNVP weg te wuiven maar deed dit met weinig flair.⁸⁹ Met simpele overzichten van de gebeurtenissen en feitelijke daden verklaarde de minister-president zijn beleid en verdedigde hij gemakzuchtig zijn of probeerde hij de discussie te vermijden. Hierdoor lijkt hij toch wat afstandelijk ten opzichte van de problemen te zijn geweest, waardoor hij op een rationele en nuchtere toon sprak.

Braun probeerde de aanvallen van de rechtse partijen af te slaan door er niet inhoudelijk, maar zijdelings op in te gaan. Zijn betoog bevatte slechts feitelijke argumenten en de toon leek niet erg inspirerend zoals Grzesinski dat wel deed een half jaar eerder. Dit was geen vurig betoog met een geniale opbouw, maar een verplichte toespraak waarvan Braun het resultaat waarschijnlijk toch al wist. Hij en zijn ministers werden na de debatten door de coalitie gesteund en niet afgezet. De minister van Binnenlandse Zaken Grzesinski wilde ook niet ingaan op de beschuldigingen van de DNVP maar, greep deze discussie aan om goed uiteen te zetten waarom de *Stahlhelm* verboden moesten worden. Dit onderwerp koos hij waarschijnlijk omdat hij dit verbod als hoofd van de politie had ingesteld en dus vooral zijn verantwoordelijkheid was. De retoriek, argumentatie en toon waren hierbij een stuk krachtiger dan die van de minister-president. Grzesinski kwam met sterkere verklaringen en tegenargumenten dan Braun. Zo begon hij zijn betoog direct met een verklaring waarom en op welke grond hij de *Stahlhelm* verboden had. De wet die hij hiervoor gebruikte stamde uit

---

⁸⁸ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 101 (16-10-1929) 8434.

⁸⁹ Ibidem, 8439-8442.

1921 en dat was voor de oppositie een probleem, aangezien deze bijna nooit gebruikt werd en onder druk van andere landen was aangenomen. Grzesinski kaatste deze bal hard terug.

‘Tatsache ist, daß sich auch das Verbot des Roten Frontkämpferbundes auf dieses Gesetz gestützt hat, und ich habe nicht bemerkt das Sie sich seinerzeit darüber beschwert haben, daß dieses Gesetz bei dem Verbot herangezogen hat.’⁹⁰

De minister bleef dan ook achter zijn standpunt staan. Hij was genoodzaakt om de extreem-rechtse groepering te verbieden en zou hetzelfde doen met andere groepen als het nodig was. Hij had de wet gehanteerd om het volk te beschermen en kon eigenlijk niets anders doen.

De betogen van Heilmann en Braun waren in vergelijking met de van Grzesinski minder bevlogen en emotioneel. Waar Grzesinski veel sterke argumenten en krachtige leuzen en stigma's gebruikte deden Heilmann en Braun dit minder. De SPD in Pruisen moest de Republiek vaak verdedigen en deed dit wel bevlogen. Met argumenten leuzen en sterke argumentaties sprak de SPD positief over het democratische systeem. De partij moest de Republiek zoveel verdedigen doordat verschillende oppositiepartijen vele politieke kritiek op de rechtstaat hadden. De stijl van deze partijen zal in het volgende hoofdstuk worden geanalyseerd.

H2.3: De oppositie in de Landtag

Om de politieke houding van de SPD te onderzoeken is het nuttig om ook kort naar de houding van een aantal oppositiepartijen te kijken. Hierdoor kan de houding van de SPD in een context geplaatst en beter geïnterpreteerd worden. Hiervoor wordt gekeken naar de betogen van de NSDAP en DNVP om het rechtse geluid te vertegenwoordigen en daarnaast naar een toespraak van de Communistische Partij voor de extreem-linkse politieke houding.

H2.3.1: De NSDAP

Pruisen was één van de weinige deelstaten waar de NSDAP geen sterke voet aan de bodem kreeg. In de verkiezingen van 1928 kregen de Nationaalsocialisten maar zes zetels. Toch leverde de kleine fractie heftige oppositie in de Landtag. De democratie was hierbij het voornaamste doelwit.

Op 23 april vond een debat plaats waarin de begroting van de staat en minister-president werd besproken beschuldigde de nationaalsocialist Kube de SPD ervan het Duitse volk niet goed te vertegenwoordigen. Hiervoor bracht hij ten eerste aan dat het democratische

---

⁹⁰ Ibidem, 8437-8438.

kiessysteem niet toereikend was in vergelijking met het oude Pruisen. De NSDAP was niet tegen het kiesrecht, maar tegen de manier waarop dit werkte. ‘Das Wahlrecht ist es nicht, das das System schlecht macht, sondern das System ist es, das das Wahlrecht schlecht macht.’⁹¹ Dit is een klassiek voorbeeld van het gebruik van een chiasme. Hiermee werd de toespraak in een kruisstelling opvallender gemaakt en kon Kube zijn statement meer kracht bij zetten. Kube gaf ook aan dat hij persoonlijk niets tegen de verschillende ministers had, maar dat wat zij vertegenwoordigen hem tegenstond. De opbouw van het betoog begon op deze manier vrij respectvol en de politieke toon was rustig. Dit veranderde echter gedurende de redevoering. Een belangrijke retorische vraag die Kube stelde om de SPD-fractie nog zwakker af te beelden was: Wat de coalitie eigenlijk vertegenwoordigde? Volgens de nationaalsocialist was het onmogelijk om de door het Dawes-plan geworden ‘slavenkolonie’ van de Weimarrepubliek te vertegenwoordigen. De negatieve leus had groot effect aangezien hij leidde tot heftige reactie bij de SPD. Kube was hier niet van onder de indruk en vervolgde zijn betoog met een nieuwe verwijt dat inging op het *Republikerschutzgesetz*. Deze wet was ingesteld na de moord op Walter Rathenau in 1922. In de wet werd vastgelegd dat staatsvijandelijke acties zoals het beledigen van de vlag of politieke moord zwaar gestraft konden worden. Toch werkte de wet niet helemaal naar behoren. Rechters maakten niet vaak gebruik van de wet en rechts-extremisten werden niet altijd of lichter veroordeeld dan links-extremisten die juist harder werden aangepakt.⁹² Kube maakte in zijn betoog tegen het *Republikerschutzgesetz* gebruik van een vergelijking tussen de handhaving van de Majesteitsbeledigingswet uit het Keizerrijk en de Republieksbeschermingswet.

Volgens Kube werd de eerste wet in dertig jaar zelden toegepast terwijl de nieuwe wet in de Republiek veelvuldig gebruikt werd. Dit was een inbreuk op de vrijheid van meningsuiting en een onderdrukking van de oppositie. Kube werd hier al iets feller van toon en woordgebruik, maar ging nog een stapje verder in zijn volgende argument waarin hij de inkomsten van verschillende SPD-afgevaardigden vergeleek met die van gewone burgers. Vooral de verschillende Joodse SPD-ers moesten het ontgelden. Deze werden één voor één opgenoemd, als Jood bestempeld en veroordeeld voor hun inkomsten. Hieruit probeerde Kube af te leiden waar de sociaaldemocratie voor stond. Daarna ‘verachtte’ hij nog een staatslid en wilde hij dat Pruisen weer de macht in Duitsland kreeg. Maar ook minister-president Braun werd spottend aangesproken. Op sarcastische wijze noemde Kube hem bij zijn titels. ‘Herr Doctor honoris causa Braun.’ Braun had een eredoctoraat gekregen en deze werd op spottende

---

⁹¹ Verhandlungen Preußischer Landtag, Sitzung 79 (23-04-1929) 6463.

⁹² H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 426-427.

toon genoemd. Deze opmerking werd lachend door de NSDAP ontvangen.⁹³ De toon en opbouw van dit betoog week niet erg sterk af van betogen van andere SPD-ers. Kube verwoordde zich vrij zakelijk en zijn argumenten waren redelijk goed gefundeerd. Opvallend is dat hij veel gebruik maakte van retorische vragen en beeldspraak zoals het chiasme. Dit zou te verklaren zijn door de radicalere manier van politiek bedrijven, de minachting voor de Republiek en de oppositiepositie die de NSDAP had. Op sommige momenten schoot Kube iets door, bijvoorbeeld door verschillende joodse politici te beledigen. De redevoering was verder sterk opgebouwd en dat fel was, maar niet overdreven of extreem.

Toch was politieke stijl van de NSDAP vaak een stuk extremer dan die van de SPD. In het betoog van Karl Kaufmann tijdens het eerder genoemde debat van 17 oktober, dat de motie van wantrouwen tegen Braun en Grzesinski behandelde, ging de nationaalsocialistische politicus hard tegen de SPD in. De inhoud, argumentatie en toon die de NSDAP-vertegenwoordiger in zijn betoog voerde was een opvallende tegenstelling in de politieke stijl en inhoud met die van de SPD. De nationaalsocialist Kaufmann wist het beleid van Grzesinski zo te draaien dat het leek alsof de SPD een dictatuur aan het stichten was.

‘Wir wissen, daß das, was mit dem *Stahlhelm*verbot, was mit dem Verbot des Roten Frontkämpferbundes begonnen hat, die Einleitung eines rücksichtslosen, brutalen und verfassungswidrigen Feldzuges gegen die Opposition ist.’⁹⁴

De NSDAP ging zelfs nog door met de overdrijving door de regering te beschuldigen van het opheffen van de vrijheid van meningsuiting. Hierna positioneerde Kaufmann de NSDAP als slachtoffer die vervolgd en tegengewerkt werden. Deze tactische overdrijving zal het goed hebben gedaan bij de achterban. De stijl van Kaufmann verschilde erg opvallend met die van de SPD en druiste recht in tegen de serieuze politiek die de socialistische partij wilde bedrijven. Het was dan ook niet vreemd dat de SPD-er Wilhelm Enz de aantijgingen van Kaufmann afdeed als lachwekkend en stelde vast dat de sociaaldemocraten sterker waren dan de rechtse partijen. Hierbij verwees hij natuurlijk naar de democratische kracht van de partij.

‘Wir Sozialdemokraten können Ihnen erklären, daß das auf uns zwar keinen großen Eindruck macht, weil unsere innere Überzeugung und die Stärke und Kraft der modernen Arbeiterbewegung ausreichen wird,

---

⁹³ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 79 (23-04-1929) 6462-6466.

⁹⁴ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 102 (17-10-1929) 8535-8536.

dafür zu sorgen, daß die Bäume dieser Rechtsputschisten nicht in den Himmel wachten. Vorläufig stehen noch über 9 Millionen Sozialdemokratische Wähler fest für die Republik.⁹⁵

De stijl van de NSDAP was dus een stuk extremer dan die van de SPD. Door het gebruik van beeldspraak, beledigingen en stigma's probeerde de partij felle oppositie te voeren en hun radicale mening te laten horen.

H 2.3.2 De DNVP

Ook de DNVP was als rechts-conservatieve partij een grote tegenstander van de SPD. De partijen lagen vaak met elkaar overhoop als het aankwam op tradities en de Republiek, aangezien de DNVP de monarchie weer wilde herstellen. Ook als het aankwam op tradities zoals het gebruik van vlaggen kon de DNVP fel debatteren. De afgevaardigde Steuer besprak de zaak over de vlaggen op openbare gebouwen op 5 maart en kwam in zijn betoog snel tot de conclusie dat de parlementaire weg van de SPD niet werkte omdat het als een kaartenhuis was opgebouwd. Dit was een sterk metafoor die de wankele situatie van de Republiek moest omschrijven. Steuer verwees daarna zoals de DNVP vaak deed naar de revolutie van 1918 waarin, volgens hem, het revolutionaire uitschot (*Revolutionsgesindel*) de toenmalige vlag had veracht. Dit stigma was bedoeld om de SPD van de slechte kant af te schilderen en te provoceren. Dit lukte aangezien de linkse partijen een grote onrust veroorzaakten, die lang aanhield waardoor de zitting zelfs geschorst moest worden. Steuer onderbouwde zijn betoog dan ook niet met erg inhoudelijke argumenten en probeerde de linkse partijen dan ook meer te provoceren. Zo stelde hij vast dat een regeringsvorm een formeel begrip was, dat niet beledigd maar slechts bekritiseerd kon worden en stelde dat de republikeinse vorm weer eenvoudig veranderd kon worden. Daarnaast stelde Steuer, in de vorm van een beeldspraak, dat als Duitsland weer herstelde en uit 'de rode modder van landverraad' zou komen de verschillende problemen vanzelf opgelost zouden worden. De DNVP-afgevaardigde sloot zijn betoog dan ook af door de Republiek als een lachwekkend intermezzo te noemen dat door de gang der geschiedenis wel vanzelf weer in zou storten.⁹⁶

Ook in het debat rond het Young-plan dat op 16 oktober plaatsvond was de DNVP kritisch. Met goed onderbouwde berekeningen en feiten beargumenteerde Paul Baecker dat het Young-plan financieel grotere gevolgen zou hebben dan het oorspronkelijke Dawes-plan. Baecker sprak de minister-president fel en kritisch aan op zijn houding en uitspraken rondom het debat. Volgens de DNVP-er leidde deze houding tot strenge straffen en konden de

---

⁹⁵ Ibidem, 8545.

⁹⁶ Verhandlungen Preußischer Landtag, sitzung 58 (5-03-1929) 4649-4652.

overwinnaars van de oorlog alles zonder tegenspraak bepalen. Waar Baecker erg kritisch was tegenover het beleid van de SPD bleef hij echter wel beschaafd in zijn betoog. Hier waren minder provocaties te horen en de argumentatie was goed onderbouwd.⁹⁷

De stijl van de DNVP was hierdoor pathetisch en beeldkrachtig. Door metaforen en beeldspraak te combineren met provocaties konden de DNVP-vertegenwoordigers hun kritiek helder overbrengen. Toch was dit niet altijd het geval. De traditionele partij kon ook inhoudelijk sterk betogen door hun argumenten goed te onderbouwen in een parlementair betoog.

H2.3.3 Communistische Partij

Waar de SPD van de rechtse politieke flank werd aangevallen door de NSDAP en de DNVP werden ze van links ook nog eens bestookt met kritiek van de communistische partij. Deze vielen de sociaaldemocraten veelvuldig aan op hun beleid. Zo ook op 13 mei een aantal weken nadat een demonstratie in Berlijn op 1 mei hardhandig neergeslagen was. Tijdens de meidemonstratie op de Dag van de Arbeid gingen socialistische ondanks een demonstratieverbod van de regering toch de straat op. De communisten wierpen barricades op en forceerden de politie tot ingrijpen. Dit gebeurde met tanks en wapens waardoor er meer dan dertig doden en tweehonderd gewonden vielen. Na deze onrust werd de links-extremistische groepering *Roten Frontkämpfersbundes* door de Pruisische regering verboden.⁹⁸ Wilhelm Kasper, van de communistische partij, stelde de minister van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk voor en betoogde in de Landtag dat het demonstratieverbod dat de SPD had ingevoerd op leugenachtige manier was verdedigd. Zo argumenteerde Kasper dat de SPD verschillende gewelddadige voorvallen uit heel het land aandroeg om een demonstratieverbod in Berlijn in te stellen. Volgens Kasper wilde de SPD dit verbod omdat de communisten te populair werden in Berlijn. Dit soort insinuaties en zinspelingen waren nogal vergezocht en bleken de SPD niet te provoceren. Kasper vervolgde zijn betoog met het uiteenzetten van de SPD-politiek en de beschuldiging van provocaties richting de communisten. Hij verweet de sociaaldemocraten voornamelijk geweld te gebruiken tegen communisten en van oudsher medestanders. Hij legde de link met andere westerse kapitalistische landen die, volgens Kasper, een anti-communistisch beleid tegen Rusland voerden. Kasper eindigde zijn betoog met een duidelijke toon.

---

⁹⁷ Verhandlungen Preußischer Landtag, Sitzung 101 (16-10-1929) 8416-8434.

⁹⁸ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 479-480.

‘Die erschossenen Arbeiter, Herr Grzesinski, sind Blutzegen gense die Sozialdemokratischen Führer, sind unvergeßliche Ankläger den Sozialfaschismus [...]. Die Arbeiterklasse wird aus diesen Vorkommnissen die einzig mögliche Lehre ziehen: daß Sie sich zusammenschließen und in geschlossener Front diesen bürgerlichkapitalistischen Staat, diesen Polizeisozialismus und diese Arbeitermörder niederschlagen muß.’⁹⁹

De communistische fractie verweet de SPD vaak hun socialistische idealen te verloochenen. Hierbij was het woord *Sozialfaschismus* belangrijk. Voor de communisten stond de democratische rechtstaat gelijk aan het fascisme. De staat onderdrukte, in de ogen van de Communistische partij, het volk en maakte ze sociaal en economisch afhankelijk. De links-radicalen vertegenwoordigers gebruikten het parlement om hun strijd tegen de burgerlijke ordening en om de democratie, als dictatuur van de bourgeoisie op te heffen.¹⁰⁰

Sozialfaschismus werd in dit betoog dus gebruikt als openlijke kritiek en stigma tegen de SPD. De Communisten grepen in hun betogen vaker terug naar de klassenstrijd en agiteerden op kritische toon tegen de staat. Het betoog van Kasper was goed opgebouwd al overdreef hij zijn onderbouwingen soms waardoor de argumentatie zwak overkomt. De toon van de communistische partij was vijandig en zat vol provocaties en zinspelingen. Daarnaast waren ook ideologisch geladen negatieve leuzen te horen. Zo werden de Sociaaldemocraten voor verraders uitgemaakt.

Conclusie: Met hart en ziel achter de democratie

De SPD in de Pruisische Landtag probeerde in hun politieke houding de republikeinse waarden te verdedigen. Door hun politieke stijl en de inhoudelijke argumenten die zij in de debatten aandroegen is goed te zien welk belang zij aan het democratische proces hechtten. De argumentatie en opbouw van de betogen waren telkens helder en hadden een goede structuur. De partij ging niet mee in de beledigende en uitdagende retoriek van de extremere partijen, maar schuwde de aanval niet. De toon die in de debatten naar voren kwam was dan ook vaak serieus en de argumenten waren op feiten of historische gebeurtenissen gebaseerd. De verschillende sprekers haalden in hun betoog vaak citaten uit kranten of eerdere debatten om zo het argument van de tegenstanders te weerspreken. De retorische stijl was persoonlijk en hartstochtelijk.

Vooraf de manier waarop de verschillende politici en ministers in hun argumentatie teruggrepen naar de Republiek en het democratische systeem is opvallend. Het lijkt erop dat

---

⁹⁹ Verhandlungen Preußischer Landtag, Sitzung 96 (13-05-1929) 6866.

¹⁰⁰ R. Bavaj, *Von Links gegen Weimar*, 71-91.

de SPD in Pruisen met hart en ziel achter dit systeem stonden en de rechtstaat probeerden te verdedigen. Dit is ook terug te zien in de wijze waarop de SPD op onderbrekingen van de oppositie of onrust in de zaal reageerde. Dit werd vaak als hinderlijk opgevat en de veroorzakers werden meermaals op hun gedrag aangesproken. Hierdoor lijkt het alsof de SPD een goed voorbeeld voor de andere partijen wilde geven en zo het democratisch proces probeerde te stimuleren. Opvallend is hierbij wel dat de minister-president Braun door veel van zijn tegenstanders werd beschuldigd van autoritair gedrag. De coalitie leek met verschillende wetten veel tegenspraak te verbieden en verschillende groepen te verbieden. De partij gaf als argument voor deze wetten, dat ze de democratie op deze manier wilden verdedigen. Gezien de heftige gevechten tussen radicale groepen zoals de *Stahlhelm* en de *Röte Frontkämpfersbundes* in Duitsland en de houding van de SPD in de Landtag lijkt deze argumentatie oprecht. De SPD wilde in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Communistische Partij of de NSDAP en de DNVP het politieke democratische proces steunen en tot een succes maken. Deze streven werd de partij lastig gemaakt in de debatten, maar door de rustige stijl en houding van de SPD lijkt het alsof de partij wel in dit doel wel slaagde. Niet voor niets was de coalitie in Pruisen één van de meest succesvolle coalities in Duitsland. Het argument van Mommsen waarin hij aangeeft dat de coalitie in Pruisen vooral succesvol kon zijn omdat het over minder lastige situaties en economische onderwerpen hoefde te beslissen lijkt ook niet op te gaan. De SPD werd ook aangesproken over de aanneming van het Young-plan en moest actie ondernemen tegen verschillende extreme groeperingen die de staat probeerden te ondermijnen. Dit leidde tot veel onrust en moties tot wantrouwen waardoor de socialistische partij in 1929 geen gemakkelijk jaar had. Toch bleef de partij rustig en liet het zich niet provoceren. Door sterk inhoudelijke betogen, slimme argumentatie en een soms felle toon en tactiek bleven de SPD-ers de staat en het beleid van de regering verdedigen.

H3: Reichstag

De nationale stabiliteit in de Reichstag was na de omwenteling van 1918 fragiel geworden. Met verschillende partijen die tegen de Republiek waren, was het moeilijk om coalities te vormen. Deze partijen agiteerden fel tegen het beleid van de SPD. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de houding van de SPD in de Reichstag. Nadat de politieke houding van de fractie is onderzocht kan een vergelijkende conclusie worden gemaakt.

Nadat de zogenaamde *Bürgerblockcoalitie* bestaande uit de Centrum Partij, de rechtse Duitsnationale Volkspartij, de liberale Duitse Democratische Partij (DDP) en de Beierse Volkspartij (Bayerische Volkspartij, BVP) in mei 1928 door president Hindenburg werd opgeheven, werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven.¹⁰¹ De meerderheidsregering die in 1927 was gevormd kon moeilijk tot besluiten komen door de brede samenstelling en uiteenlopende interesses van de verschillende partijen. De regering viel in 1928 doordat de partijen het niet eens werden over een Rijksschoolwetgeving.¹⁰²

In de verkiezingen van 1928 kwam de SPD als grote winnaar uit de strijd. De socialisten kregen bijna dertig procent van de stemmen. Dat was vijftien procent meer stemmen dan de Duitsnationalen, die de grote verliezers van de verkiezingen waren. De ingewikkelde uitkomst van de verkiezingen zorgde ervoor dat er maar één goede coalitie mogelijkheid was. Een 'grote coalitie' van SPD, Centrum Partij, Duitsnationale Volkspartij, Duits Democratische partij en de Beierse volkspartij. De coalitie kwam in juni tot stand onder leiding van rijkskanselier Müller van de SPD. Dit was in eerste instantie een 'kabinet van persoonlijkheden' of zakenkabinet aangezien de Duitsnationalen het niet zagen zitten dat Müller of de Pruisische minister-president Braun rijkskanselier werd. President Hindenburg hield dit persoonlijk tegen. Met hulp van Gustav Stresemann, die de Duitsnationalen onder druk zette kon het kabinet van persoonlijkheden gevormd worden. Stresemann was als liberaal politicus en oud-minister het schoolvoorbeeld van een *Vernunftrepublikaner*. Hij had in tussen 1920 en 1923 al een kabinet van liberalen en sociaaldemocraten geleid.¹⁰³ Pas in het voorjaar van 1929 werd de 'grote coalitie' echt gevormd.¹⁰⁴ Op 27 maart 1930 viel het kabinet nadat Hindenburg de stekker eruit trok. Doordat de partijen het niet eens konden worden over landbouwhervormingen, de acceptatie van het Young-plan en partijpolitieke strategie werd de SPD in de oppositie gedwongen.¹⁰⁵ De regeerperiode 1928-1930 was de

---

¹⁰¹ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 474-475.

¹⁰² H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933*, 304-305.

¹⁰³ C. Vincent, *A Historical Dictionary of Germany's Weimar Republic, 1918-1933* (Westport 1997) 473-474.

¹⁰⁴ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 476-477.

¹⁰⁵ H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933*, 349-351.

laatste periode dat de SPD de macht in de Weimarrepubliek had en 1929 het laatste jaar. Na de val van het kabinet Müller II kwam de NSDAP op en viel Duitsland langzaam in de handen van het Nationaalsocialisme. De regering zou in 1929 verschillende moeilijke beslissingen moeten maken. Zo kreeg het de verantwoordelijkheid over aanpassingen van de naoorlogse herstelbetalingen in het Young-Plan en kreeg de regering te maken met de gevolgen van de economische crisis.

H3.1: De SPD in de Reichstag en discussies over Binnenlandse Zaken

Terwijl de Pruisische landtag zich veel bezig hield met praktische zaken en gebeurtenissen die in de deelstaat plaatsvonden, werd in de Reichstag meer gesproken over nationale wetgevingen en regelingen. Zo werden in de nationale vergadering ondermeer binnenlandse onderwerpen zoals pensioensrecht en veiligheid besproken, maar ook buitenlandse diplomatieke onderwerpen zoals verdragen en handelsrelaties.

Op 18 februari werd in de Reichstag gedebatteerd over het pensioensrecht van ambtenaren. Een opvallend betoog hield de SPD-er Wilhelm Keil tijdens deze vergadering. De in 1870 geboren Keil was als industriearbeider bij de SPD gekomen en werd voorzitter van de SPD-fractie in de Württembergse Landtag. Voor deze deelstaat nam hij ook meerdere periodes plaats in de nationale vergadering.¹⁰⁶ Tijdens een economisch debat blikte hij vurig terug op het beleid van de Duitsnationale Volkspartij, nadat deze fractie de SPD heftig had bekritiseerd. Keil verweet de partij met stenen in een glazen huis te gooien en was van mening dat de DNVP niets had gedaan aan de pensioensregeling toen ze de kans in het kabinet hadden.

‘Aus Diesen Darlegungen, die noch in einigen Punkten der Ergänzung zugänglich sind, geht mit aller Deutlichkeit hervor, daß keine Fraktion, weniger Anlaß hat, in dieser Frage mit Steinen zu werfen, als die Deutschanationale Fraktion, die im Glashause sitzt.’¹⁰⁷

Dit metafoor was een goede beeldspraak om de hypocrisie van de DNVP te omschrijven. Keil vervolgde zijn betoog met een scherpe uiteenzetting met daarin de feitelijke acties van de DNVP tijdens hun regeringsperiode. Keil kwam tot de conclusie dat de DNVP destijds meerdere malen de kans had om de pensioensregeling aan te passen, maar dat ze als oppositiepartij pas in actie kwamen. Zelfs toen ze volgens Keil een ‘revolutie’ in de

---

¹⁰⁶ BIOSOP, Wilhelm Keil (gezien: 27-05-2013).

¹⁰⁷ Verhandlungen des Reichstag, *Stenographische Berichte IV Wahlperiode 1928*, Sitzung 45/46 (18-02-1929) 1168.

verbetering van de pensioenswet beloofden bleef deze uit. In dit betoog richtte Keil zich dus duidelijk tot de DNVP en haalde het programma van de partij onderuit. Dit kan aan de ene kant zijn geweest om de kritiek te weerspreken, maar ook om de DNVP negatief in de publieke beeldvorming te plaatsen. Door het ideologisch beladen woord revolutie te gebruiken. Met een ander stijlfiguur sloot Keil zijn analyse af. ‘Das sind die nackten Tatsachen’, aldus de SPD-er, die deze beeldspraak blijkbaar op uitdagende toon zei, aangezien de vertegenwoordigers van de DNVP hier kritisch op reageerden met de woorden: ‘Es fragt sich nur, wie Sie es besser machen!’¹⁰⁸ De tactische redevoering die de houding van de DNVP op deze manier ongeldig maakte, kreeg zo veel weerspraak van de Duitsnationale Volkspartij. Keil verweet zijn politieke tegenstanders dan ook een ‘dubbelspel’ gespeeld te hebben. De toon van zijn redevoering en zijn tactiek zijn dus goed te ontrafelen. Het weerleggen van de acties van de tegenstanders om op die manier hun wetsvoorstel af te zwakken. De argumentatie is hierbij opvallend omdat Keil zijn punt probeerde te maken door vooral af te geven op de tegenstanders. Dit deed hij door in zijn analyse veel beeldspraak te gebruiken. Leuzen als ‘de naakte waarheid’ en ‘stenen in een glazen huis gooien’, blijven goed bij de toehoorders en de politici hangen waardoor het betoog kracht werd bijgezet.

Maar niet alleen Wilhelm Keil was actief met het weerspreken van zijn tegenstanders en het terughalen van hun beleid of gedachtegoed. In de vergadering van 21 Juni 1929, waarin de verlenging van het eerder genoemde *Republikerschutzgesetz* besproken werd, kwam de SPD-er en voormalig Minister van Justitie in Pruisen Kurt Rosenfeld aan het woord. De SPD-er werd bekend door zijn werk als advocaat waarmee hij verschillende bekende politici in de rechtbank verdedigde. Zo was de Joodse Rosenfeld verantwoordelijk voor de verdediging van Rosa Luxemburg die terecht stond voor haar aandeel in de revolutie van 1918.¹⁰⁹ Het *Republikerschutzgesetz* werd ingesteld na de moord op de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Walter Rathenau in 1922 en waren bedoeld om de Republiek en de bestuurders voor moord te beschermen. Door de wet konden vijanden van de Republiek worden gestraft. Onder vijandelijkheden werden ondermeer het beramen van een politieke moord of het bespotten van de Republiek genoemd en de wet moest om de twee jaar worden vernieuwd. Vanaf de oprichting van de Weimarrepubliek werd het land geteisterd door politieke moorden. In de eerste drie jaar werden meer dan 300 politieke moorden gepleegd en na 1924 kwamen hier nog eens 400 aanslagen bij. Een groot probleem bij dit geweld lag ook bij de politie en justitie die aanslagen door rechts-extremistische groepen veel minder streng veroordeelden dan links-

---

¹⁰⁸ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 45/46 (18-02-1929) 1170.

¹⁰⁹ BIOSOP, Kurt Rosenfeld (gezien: 27-05-2013).

geweld.¹¹⁰ Het *Republikschutzgesetz* was daarom belangrijk voor de bescherming van de Weimarrepubliek en de democratie, aangezien politiek geweld en vijanden van de staat zware straffen kon worden opgelegd.

Rosenfeld begon in zijn betoog dan ook met de stellingen van de communisten en Duitsnationalen uiteen te zetten.

‘Von der rechten Seite lagen dem Ausschuß und liegen auch dem Plenum Anträge auf Aufhebung des Gesetzes vor. Die Deutschnationalen gingen auch sogar gegen Anträge die gewissen Paragraphen streichen wollten. So blindwütig waren die Deutschnationalen in ihrer Opposition gegen das Gesetz!’¹¹¹

De toon van deze uitspraak lijkt door het woordgebruik behoorlijk fel te zijn. Door de Duitsnationalen als ‘*blindwütig*’ te bestempelen gaf hij hun een sterk stigma. Er volgde alleen geen reactie van de DNVP op deze uitspraken. Nadat de Duitsnationale Volkspartij kort besproken was, kregen de communisten ervanlangs. Rosenfeld haalde hun argument voor het afschaffen van de beschermingswet met twee argumenten onderuit. Allereerst gaf hij aan dat zij de wet wilden afschaffen zonder eraan te denken, dat hiermee ook de keizer terug zou kunnen keren. Daarnaast betoogde Rosenfeld dat de communisten de wet wilden afschaffen omdat zij door de rechters met deze wet harder werden aangepakt dan rechts-extremisten. Dit communistische argument was inderdaad een groot probleem en zorgde voor ongelijkheid, maar de SPD-er bracht hier tegen in dat dit argument niet over de wet zelf, maar over de handhaving ervan ging. Rosenfeld veroordeelde de standpunten van de communisten ook scherp:

‘Meine Herren Kommunisten, seien Sie doch einmal etwas konsequent! Machen Sie nicht dieselbe Erfahrung der besonders scharfen Anwendung gegen links bei jedem Gesetz. Das in Deutschland gilt? Ich frage Sie: Gibt es ein Gesetz, von dem Sie sagen können, daß es gegen links nicht schärfer als gegen rechts angewendet wird?’¹¹²

Ook hier had Rosenfeld weer een strenge toon in zijn betoog. De manier waarop de SPD-er de kritiek van zijn politieke tegenstanders met inhoudelijk argumenten wist weg te zetten was sterk beargumenteerd. Door daarnaast de communisten een aantal sarcastische retorische vragen te stellen werd hun argument nog zwakker gemaakt. Rosenfeld maakt in zijn toespraak vaker gebruik van dit sarcasme door onder meer de communisten beledigend te zeggen dat zij

---

¹¹⁰ H-U, Wehler. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* band 4, 410.

¹¹¹ Verhandlungen des Reichstag, sitzung (21-05-1929) 2753.

¹¹² Verhandlungen des Reichstag, sitzung 92 (21-05-1929) 2753.

de justitiële kennis niet hadden om de wet te begrijpen. Daarnaast vond de SPD-er dat de communisten zich nog steeds baseerden op de oorspronkelijke wet en dat ze niet met hun tijd waren meegegaan, aangezien er in de wetgeving één en ander was veranderd. De toon van het betoog bleef scherp wanneer Rosenfeld zich weer tot de Duitsnationalen richtte. Zij werden van draaikonterij beschuldigd door de wet altijd af te willen schaffen, terwijl ze dat niet deden toen ze zelf in de regering zaten. Rosenfeld noemde de woordvoerder Everling van de DNVP lachwekkend gezien zijn argumentatie. Hij had gezegd dat de DNVP de wetgeving niet kon afschaffen door de coalitieonderhandelingen in de grote *Bürgerblockcoalitie*. ‘Warum kämpfen Sie denn noch überhaupt, wenn Sie unter Aufgabe solcher Forderungen Ministerposten bekleiden können?’¹¹³ Deze verwijtende leuzen en retorische vragen waren het hoogtepunt van Rosenfelds aanval op de DNVP. Everling kon hier slechts een aantal krachttermen zoals doodstraf en pantserschap tegen inbrengen. Hij verwees hiermee naar fouten en standpunten die de SPD had gemaakt. Rond de aanschaf van een oorlogsschip was vlak na de verkiezingen in 1928 een crisis ontstaan.

De *Bürgerblockcoalitie* had vlak voor hun val de aanschaf van vier nieuwe slagschepen in de rijksbegroting opgenomen. Deze beslissing kreeg weerstand van de *Reichsrat* onder leiding van Pruisen. Er werd besloten dat de verschillende deelstaten later zouden stemmen over de acceptatie van de begroting aangezien er geen regering was. Braun hoopte met dit uitstel dat de nieuwe regering tegen het besluit zou stemmen. Toen de nieuwe regering was aangetreden dreigde de nieuwe Minister van Defensie Groener (partijloos) dat hij en de president zouden aftreden als de betaling voor de oorlogsschepen niet werd geaccepteerd. De SPD ministers gingen overstag en keurden het voorstel goed. Tot grote onvrede van de SPD-fractie aangezien de sociaaldemocraten in hun verkiezingscampagne hadden beloofd om de bouw van vier nieuwe oorlogsschepen te verhinderen. Voor de bouw van deze schepen was geld nodig waarmee ook noodhulp aan Oost-Pruisen gegeven kon worden. Uiteindelijk werd door de ministers in een anonieme stemming (om gezichtsverlies van de SPD-ministers te voorkomen) besloten dat de schepen er moesten komen. Dit werd niet geaccepteerd door de SPD-fractie die een open stemming eisten, waarin de sociaaldemocratische Ministers tegen hun eigen wet moesten stemmen. De wet werd toch geaccepteerd doordat er genoeg stemmen van andere partijen kwamen.¹¹⁴ De crisis rond de oorlogsschepen betekende een groot gezichtsverlies voor de SPD en die nieuwe regering. Waar de partij dus blijkbaar een jaar later nog aan herinnerd werd.

---

¹¹³ Ibidem, 2754.

¹¹⁴ H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933*, 310.

Pas nadat de communisten en Duitsnationalen geheel weersproken waren, begon Rosenfeld in een korte argumentatie te vertellen waarom het *Republikschutzgesetz* bestaan moest blijven. Hierbij maakte hij echter wel een vreemde draai, die uit de ideologische achtergrond van de SPD komt.

‘[...] Daß durch Strafen allein, durch Strafgesetze die Liebe zur Republik nicht hervorgerufen wird. Diese Liebe zur Republik wollen wir der heutigen Staatsform gewinnen durch unseren Kampf für die Umwälzung der kapitalistische in eine sozialistischen Republik’¹¹⁵

Deze uitspraak laat de ideologische gedachte van de sociaaldemocraten goed zien. De partij was in 1918 verantwoordelijk voor de oprichting van de Weimarrepubliek. De socialisten hadden deze staat opgericht om de sociale en buitenlandse gevolgen te verdedigen. Zo kon de woningbouw, de sociale verzekering en de relatie met Frankrijk worden opgebouwd. Daarnaast was de Republiek, volgens de socialisten, de enige manier om het fascisme te weren. Maar de democratisering was ook een stap in de richting naar een socialistische staat, aangezien een totaal parlementair systeem ook een dictatuur van het proletariaat kon worden en er zonder democratie geen waar socialisme kon bestaan. Zo werd de Republiek voor de SPD een werktuig in de historische weg naar het socialisme.¹¹⁶ Rosenfeld verwees met zijn uitspraak duidelijk naar de ideologische gedachte van de SPD en zag de Weimarrepubliek als een voorbereidende weg naar een socialistische staat.

De SPD was zich volgens Rosenfeld bewust van het feit dat strafwetgeving de Republiek onder de bevolking niet populairder kon maken. Hij vond echter dat de wetten nodig waren om de staat te beschermen. De bevolking zou volgens Rosenfeld wel enthousiast over de Republiek worden door de strijd van de SPD om van de kapitalistische staat een socialistische republiek te maken. Deze ambivalente houding is kenmerkend voor de SPD tijdens de Weimarrepubliek. Aan de ene kant probeerde de partij de democratie te verdedigen met wetgeving, maar aan de andere kant zag de SPD de Republiek als een weg naar een socialistische staat. Meerdere politici gaven aan dat het parlementaire stelsel slechts een vervelende overgangsfase naar het socialisme zou zijn.¹¹⁷ Als een vertegenwoordiger van de partij die verantwoordelijk is voor het democratische systeem dit aangaf dan lijkt het alsof hij ook niet achter de staatsvorm stond. Dit werd ook door de Duitsnationalen opgemerkt die met enig sarcasme naar de politicus riepen dat hij de staatsvorm niet moest ondermijnen.

---

¹¹⁵ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 92 (21-06-1929) 2756.

¹¹⁶ P. Lösche en F. Walter, *Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei*, 5.

¹¹⁷ H. Mommsen, *From Weimar to Auschwitz*, 43.

Rosenfeld liet in zijn betoog het gedachtegoed van de SPD doorschemeren en kwam zo met de vreemde draai in zijn betoog. Hij legde verder niet uit hoe hij over de toekomst van de republiek dacht en gaf alleen aan dat het *Republikenschutzgesetz* in de interesse van de arbeiders en de Republiek verlengd moest worden. Maar het sterke betoog van Rosenfeld eindigde zo wel met een merkwaardige argumentatie

Zowel Keil als Rosenfeld probeerden dus de argumenten van hun tegenstanders onderuit te halen en richtten zich daarbij minder op de standpunten van hun eigen partij. De SPD-ers vielen de kritiek van hun tegenstanders dus aan en gebruikten hiervoor eerder genomen beslissingen. De toon van Rosenfeld was hierbij een stuk scherper en kritischer dan die van Keil. Rosenfeld was in zijn toespraak erg persoonlijk en rationeel. Hij maakte gebruik van sarcastische opmerkingen en vragen om zijn tegenstanders neer te halen. Vooral de opmerking over de socialistische staat die uit de ideologie van de SPD kwam was opvallend. Ruim een half jaar later was het *Republikenschutzgesetz* nog onderwerp van discussie. Ditmaal ging het om een debat op 4 december dat onder de naam: wetsontwerp ter bescherming van de Republiek en de politieke levens werd gevoerd. In dit debat kwamen verschillende onderwerpen aan bod. Zo werd door middel van interpellaties een eventuele opheffing van het verbod op de *Stahlhelm* en *Roten Frontkämpferbundes* besproken. Daarnaast werden er vragen gesteld over het referendum dat op 22 december zou plaatsvinden. In dit referendum, dat meer weg had van een plebisciet, moest het volk zich uitspreken over het buitenlands beleid van de regering. Verschillende rechtse partijen waaronder DNVP en NSDAP hadden dit referendum over 'de onderdrukking van het volk' afgedwongen en de toekomst van de regering eraan verbonden.¹¹⁸ In het referendum werd het kabinet gedwongen geen nieuwe buitenlandse lasten of regels zoals het Young-plan aan te nemen. Daarnaast moest de regering de oorlogsschuldpassage uit het verdrag van Versailles terugroepen en de bezette Duitse gebieden terugvorderen.¹¹⁹

SPD-vertegenwoordiger Friedrich Stampfer kwam hierin aan het woord. Stampfer was gedurende de hele Weimarperiode lid van de SPD-fractie en maakte deel uit van het partijbestuur en de politiekprogrammacommissie. Hij hield in deze discussie een kort betoog en ging hierbij vooral in op de bescherming van de Republiek. Hiervoor begon hij zijn redevoering met het verdedigen van de minister van Binnenlandse Zaken Carl Severing. De communisten hadden hem beledigd en Stampfer gaf aan dat ze juist trots op een man, die uit de arbeidersstand kwam, moesten zijn. Deze belediging stootte tegen het verkeerde been van

---

¹¹⁸ H. Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 481-482.

¹¹⁹ H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933*, 340.

de sociaaldemocraten, aangezien zij van oudsher de arbeidersstand als achterban hadden. Stampfer kon het dus niet laten om zijn achterban te verdedigen en zich ideologisch uit te spreken. Hij vervolgde zijn betoog met een verdediging van het *Republikschutzgesetz*. Hij merkte op dat alle partijen op één of ander moment een keer positief over de wet waren geweest. Daarna bestreed hij de DNVP door de partij ervan te beschuldigen dat ze eerst vrijheid van meningsuiting in hun eigen partij moesten doorvoeren. Hiervoor maakte Stampfer gebruik van enkele citaten en besprak hij de houding van de DNVP tegenover de Oostenrijkse minister-president Metternich. Hij beschuldigde de Duitsnationalen er vooral van dat ze de naam van Metternich als scheldwoord gebruikten, terwijl hun voorvaders heel anders tegen hem aankeken. De opmerking leidde tot een korte discussie waarin aan Stampfer werd gevraagd: waar zijn voorouders in die periode waren? In de onrust die tijdens deze discussie ontstond, riep de SPD-er Tempel blijkbaar schoft (*Lümmel!*) naar een rechtse politicus, waarna hij de zaal moest verlaten. Dit toont aan dat de SPD toch behoorlijk begaan met het onderwerp was.¹²⁰

De tactiek van Stampfer in dit debat is te vergelijken met de debattechniek van Keil en Rosenfeld. Ze richtten zich voornamelijk op het tegenspreken van argumenten van de tegenstanders en de betogen zijn minder op de inhoud gericht. De toon van het betoog van de sociaaldemocraat was echter wel weer geloofwaardig en het lijkt erop dat Stampfer de republiek daadwerkelijk een warm hart toedroeg. Dit is ook te zien in de laatste woorden van Stampfers betoog: ‘Zu dieser Fahne [zwart, rood, goud] und dieser Republik wollen wir halten, die wollen wir schützen.’¹²¹

De politieke houding van de SPD-er in de debatten over binnenlandse aangelegenheden heeft veel overeenkomsten. Alle vertegenwoordigers richtten zich meer op het weerspreken van argumenten dan met het verdedigen van beleid of een wet. Dit is een opvallende tactiek aangezien het te denken geeft, in hoeverre de SPD daadwerkelijk om de Republiek gaf. Rosenfeld sprak bijvoorbeeld over het moment dat een socialistische republiek ingesteld zou worden. Dit is ook het enige moment dat de sociaaldemocratische ideologie naar voren komt. Stampfer besprak de belediging van de minister van Binnenlandse Zaken en van de arbeiders wel, maar dit hield verder geen verband met zijn betoog. Alleen Keil was in zijn betoog negatieve leuzen en beeldspraak. Het wordt in de betogen verder ook niet duidelijk waarom de SPD-ers de Republiek nou zo graag wilden beschermen. Hiervoor gaven

---

¹²⁰ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 110 (4-12-1929) 3452-3454.

¹²¹ Ibidem, 3454.

ze geen argumenten. De politieke houding bestond zodoende wel uit een sterke tactiek en ook de toon was geloofwaardig. De argumentatie en de inhoud bleven echter achter aangezien er.

H3.2 De SPD in de Reichstag en discussies over Buitenlandse Zaken

Naast dat de Reichstag veel binnenlandse problemen behandelde, waren er in 1929 ook een aantal belangrijke buitenlandse ontwikkelingen. Zo werd er in Parijs over het Young-plan onderhandeld en probeerde de regering aansluiting bij de Westerse landen te vinden. In deze paragraaf worden verschillende verhandelingen en betogen van SPD-ers die ingingen op het buitenlands beleid geanalyseerd.

Een belangrijke poging om aan te sluiten bij de Westerse machten was het ondertekenen van het Briand-Kellogg pact in 1928. In dit pact veroordeelden de ondertekenaars het gebruik van oorlog als middel om internationale politieke conflicten op te lossen. De oplossing van deze conflicten moest volgens het verdrag alleen met pacifistische middelen gebeuren. Duitsland ondertekende dit verdrag samen met 23 andere landen waaronder de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk.¹²² Door het ondertekenen van het Briand-Kellogg pact moest een grotere mate van vrede in de wereld worden gegarandeerd. Op 6 februari 1929 werd in de Reichstag gedebatteerd over de uitwerking en uitbreiding van het pact. Aan het woord kwam Rudolf Breitscheid. Deze econoom werd gezien als één van de meest intellectuele SPD-ers uit de fractie. De in Keulen geboren Breitscheid had zich in 1912, nadat zijn eigen opgerichte partij 'Democratische Vereniging' te weinig stemmen voor de Reichstag kreeg, bij de SPD aangesloten. In 1918 werd hij Minister van Binnenlandse Zaken in Pruisen, waarna hij in 1920 plaats nam in de Reichstag. Hier werd hij vanaf 1922 medefractievoorzitter. Breitscheid sprak voor de SPD voornamelijk over buitenlandse aangelegenheden en was mede verantwoordelijk voor de verzoening met Frankrijk. Daarnaast werd hij door Gustav Stresemann gevraagd om in de Duitse delegatie voor de Volkerenbond plaats te nemen.¹²³ Het was dan ook logisch dat Breitscheid het woord over het Kellogg pact nam.

Breitscheid bouwde zijn betoog zorgvuldig op. Hij begon met een analyse van het huidige verdrag en de diplomatieke verhoudingen in Europa. Hierna kwam hij bij zijn belangrijkste punt. Het verdrag alleen was nog niet genoeg om wereldvrede te bewaren. Zo was het volgens Breitscheid nog begon onduidelijk in hoeverre het pact over verdedigingsoorlogen sprak. In het verdrag werd hierover bijvoorbeeld geen onderscheid

---

¹²² League of Nations, 'No. 2137, General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy', in: Treaty Series: Publication of Treaties and International Engagements volume XCIV (Lausanne 1929).57-64.

¹²³ C. Vincent, *A Historical Dictionary of Germany's Weimar Republic*, 49.

gemaakt. De SPD-er benadrukte in zijn betoog vooral de pacifistische doelen van het verdrag. Dit past goed in het ideologische karakter van de zijn partij. Hierdoor is het ook te verantwoorden dat Breitscheid de internationale verdragen wilde uitbreiden. Hij zag bijvoorbeeld graag dat er afspraken kwamen om de uitbreiding van de wapenuitrustingen te beperken.¹²⁴

Tijdens zijn betoog werd Breitscheid al snel door de communisten uitgedaagd om zijn pijlen op hun te richten. Terwijl de SPD-er zijn toespraak hield, legde één van de communistische vertegenwoordigers een granaat op de centrale tafel in de vergaderzaal. Hier werd in eerste instantie nog koel op gereageerd. Zo veroordeelde de voorzitter deze actie door aan te geven dat voorwerpen alleen met goedkeuren van hem op de tafel gelegd mochten worden, waarna hij de communisten verzocht de granaat weer weg te halen.¹²⁵ Ook Breitscheid was niet onder de indruk en deed de situatie af met een opmerking, waarin hij het communistische ‘argument’ koppelde aan het rode leger van de Sovjet Unie. Maar de SPD-er richtte zijn betoog na het voorval wel geheel en op kritische en felle toon op de communistische fractie. Zo beschuldigde Breitscheid de communisten van huichelarij. ‘[...] und daß es nichts anderes als eine abgrundtiefe Heuchelei ist, wenn die Kommunisten hier auftreten und gegen die Geschütz anderer Staaten loswettern, während Sie Sie verteidigen, soweit Rußland in Frage kommt.’¹²⁶ De leus huichelarij was blijkbaar ongepast aangezien de voorzitter van de Reichstag Löbe dit als onparlementair zag. Het lijkt erop dat Breitscheid, zijn toon hierna weer matigde, aangezien hij zijn toespraak met een aantal inhoudelijke argumenten en feiten voortzette. Iets later volgde er echter weer een aantal verwijten naar de communisten en werd het woord huichelarij wederom gebruikt. Breitscheid leek zich in zijn toespraak te ergeren aan de communistische fractie. ‘Daß Sie lachen, beweist nur, wie unsicher Sie Ihrer Sache in diesem Augenblick sind.’¹²⁷ Het betoog werd vervolgd met een aantal citaten van de Russische politicus en staatshoofd van de Sovjet-Unie Kalinin, die in een toespraak de goede relatie tussen de Sovjet-Unie en Duitsland had benadrukt. Weer een aanwijzing voor de felle en geïrriteerde toon van Breitscheid is te vinden in de uitspraak die hij doet nadat hij de citaten had voorgelezen. ‘Die Kommunisten lassen sich immer am besten mit ihren eigenen Worten schlagen.’¹²⁸

---

¹²⁴ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 42 (6-02-1929) 1060-1061.

¹²⁵ Ibidem, 1060.

¹²⁶ Ibidem, 1061.

¹²⁷ Ibidem, 1062.

¹²⁸ Ibidem, 1062.

Breitscheid was blijkbaar geërgerd door het gedrag van de communisten en dat is terug te lezen in zijn toespraak. Hij maakt sterkte verwijten en beschuldigde de fractie van huichelarij. De argumentatie en tactiek van de politicus was in dit betoog tweeledig. Aan de ene kant probeerde hij het verdrag en de voordelen ervan, met inhoudelijke argumenten, te verdedigen. Aan de andere kant viel Breitscheid de communisten hard aan. Dit gebeurde ook nog nadat Breitscheid zijn betoog had afgerond en de communisten aan de beurt waren om te spreken. Nog voordat de communist Walter Stoecker kon beginnen werd er vanuit de SPD-fractie geroepen: ‘Jetz kommt die Heuchelei!’ Toen Stoecker vervolgens probeerde te beginnen met de woorden: ‘eine bessere’, werd vanuit de SPD twee maal onderbroken met de uitspraak: ‘Granate!’ Dit tot hilariteit bij de sociaaldemocraten, die werd gevolgd door onrust in de zaal.¹²⁹ Het toont aan dat de SPD zich niet zomaar liet overrompelen door de extremistische retoriek van de communisten, maar ook bereid waren om terug te slaan als dat nodig was.

Het is niet verwonderlijk dat Breitscheid als één van de meest intellectuele SPD-ers wordt gezien. Zijn betoog was goed opgebouwd en hij maakte gebruik van veel inhoudelijke argumenten waarbij de SPD-ideologie goed doorscheen. Hij liet zich wel verleiden door de communisten en beschuldigde ze van huichelarij, iets wat blijkbaar niet volgens de politieke etiquette. Breitscheid liet zich niet wegzetten door de communisten en ging met argumenten tegen hun in. Toch was dit één van de weinige betogen die echt inhoudelijk en met visie, waardoor de politieke houding van Breitscheid een voorbeeld is voor andere politici.

Ook op 21 maart waren granaten het onderwerp van discussie in de Reichstag. Ditmaal ging het echter niet om een stunt van de communisten, maar over het ondertekenen van een wet die het landen verbod om gifgassen in conflicten te gebruiken. Het verdrag dat door de Volkerenbond was opgesteld paste in de rij vreedzame verdragen zoals het Kellogg pact en werd door alle leden van de bond ondertekend. De SPD was als pacifistische partij voor de ondertekening van deze wet en Arthur Crispian probeerde deze dan ook in de Kamer te verdedigen. Crispian, die de linkervleugel van de SPD vertegenwoordigde, werd gehaat door de rechts-extremistische partijen vanwege zijn fanatieke pacifisme.¹³⁰ Het verweer van Crispian om het gifgasprotocol te verdedigen richtte zich dan ook vooral tegen de rechtse partijen die hier niets voor voelden. Om de wet te verdedigen probeerde Crispian namens de SPD de twee belangrijkste argumenten van de rechtse partijen onderuit te halen. Het eerste argument dat hij wist te weerspreken kwam van dr. Krohne van de Duitse Volkspartij, die vermeldde dat het aantal sterfgevallen door gifgas veel lager lag dan het aantal verkeersdoden.

---

¹²⁹ Ibidem, 1063.

¹³⁰ C. Vincent, *A Historical Dictionary of Germany's Weimar Republic, 1918-1933*, 76-77.

Hierdoor was het helemaal niet nodig om het land tegen gifgasaanvallen te verdedigen door middel van een verdrag. Crispian vond het in zijn rede onbegrijpelijk hoe oorlogsslachtoffers met verkeersongevallen vergeleken werden en wees het argument hierdoor resoluut af. Het tweede argument behelsde een uitspraak van dezelfde dr. Krohne, die erop wees dat de Duitse steden een te grote dichtheid hadden. Hier moest volgens het Krohne eerst iets aan worden gedaan. Met een simpele berekening komt Crispian tot de conclusie dat hiervoor 3.6 miljoen mensen moesten verhuizen en dat dit ongeveer 54 miljard Duitse Mark zou kosten.

‘Man braucht sich nur diese eine Zahl zu vergegenwärtigen, um darüber klar zu werden, wie lächerlich es ist, sich einzubilden, man könne mit solchen geringen Summen, mit 3 oder 10 Millionen Mark einen ausreichenden Gasschuß auch nur in den ersten Anfängen schaffen.’¹³¹

De SPD-vertegenwoordiger deed deze argumenten af als onzinnig en haalde ze onderuit met simpele berekeningen. Het was volgens hem niet mogelijk om een land tegen gasaanvallen te verdedigen. Hiervoor kwam Crispian ook met een emotioneel argument dat hij uit eigen ervaring putte. ‘Es ist unmöglich, die ganze deutsche Bevölkerung durch Gasmasken zu schützen. Denken wir nur an die Kinder, Säuglinge und Kranken.’¹³² Na dit emotionele argument benoemde Crispian alle beperkingen van een plan om het hele land bescherming te bieden. Hij sloot zijn betoog af met een algemene uitspraak: ‘Wir begrüßen das Verbot des Giftgaskrieges als ein Mittel, das geeignet ist, unsere Propaganda gegen den Krieg überhaupt zu stärken.’¹³³ Ook met deze uitspraak liet Crispian zien dat de SPD tegen alle vormen van oorlog was en deze moralistische en pacifistische uitspraak paste dan ook goed in het debat.

Crispian probeerde in zijn redevoering vooral het standpunt van de SPD inhoudelijk over te brengen. Hiervoor nam hij ook de tijd om de, in zijn ogen, belachelijke argumenten van de rechtse partijen tegen te spreken. Hij gebruikte hier echter geen politiek geladen leuzen voor en ook andere stijlfiguren liet hij achterwege. Alleen met een duidelijke argumentatie en enkele citaten van de oppositie probeerde hij het SPD standpunt te verdedigen. Met zijn heldere argumentatie wist hij deze punten te weerleggen. Zijn politieke houding bleef inhoudelijk en de toon was erg ideologisch gezien de pacifistische moraal.

Zowel de discussies rond het Briand-Kellogg pact en het gifgasprotocol gingen inhoudelijk over de verdediging van Duitsland en vrede in Europa. Het is opvallend dat de twee sprekers een geheel andere tactiek gebruikten. Waar Breitscheid vooral de aanval zocht om de

---

¹³¹ Verhandlungen des Reichstag, Sitzung 60 (21-03-1929) 1579.

¹³² Verhandlungen des Reichstag, Sitzung 60 (21-03-1929) 1579.

¹³³ Ibidem, 1580.

communisten zwart te maken, probeerde Crispian zijn standpunt juist te verdedigen door een aantal standpunten van de rechtse vleugel te weerleggen. De toon richting de communistische partij klonk ook een stuk agressiever dan die naar rechts toe. Waar de communisten werden beschuldigd van huichelarij, werden de rechtse partijen alleen inhoudelijk tegengesproken. Dit is ook typerend voor de houding van de SPD in de Weimarrepubliek. Na de revolutie in 1918 was de samenwerking tussen de twee partijen verbroken en lagen deze telkens met elkaar overhoop. De communistische partij verweet de SPD telkens van het verraad van de revolutie. Terwijl de SPD in na 1928 steeds meer onder vuur van de rechtse partijen kwam te liggen en deze een opmars maakten, ging er toch meer aandacht uit naar de communisten.

H 3.3: De oppositie in de Reichstag

Net als in Pruisen waren ook in de Reichstag de DNVP, NSDAP en de Communistische partij de grootste tegenstanders van de SPD. Waar de NSDAP in 1929 nog een kleine oppositiepartij, vertegenwoordigde de DNVP met een antiparlementaire koers het rechtse geluid in de Reichstag. Daarnaast kreeg de SPD veel tegenstand van de communisten die met hun extreem-linkse programma hard tegen de socialisten streden. De politieke houding van deze partijen laat zien waartegen de SPD zich als regeringspartij moest verdedigen en welke kritiek de partij kreeg.

H3.3.1: De NSDAP

De Nationaalsocialistische Arbeiderspartij had in de Reichstag maar twaalf zetels en was zodoende een kleine oppositiepartij, die vrij weinig had in te brengen. Toch liet de partij regelmatig van zich horen door radicale ideeën en felle kritiek op vooral de SPD te uiten.

Tijdens het eerder genoemde debat dat inging op het Briand-Kellogg pact kwam deze kritiek ook goed naar voren. De Nationaalsocialist en berucht racist Graaf Ernst zu Reventlow sprak zich dan ook tegen het pact uit. Reventlow was als mede oprichter van het Duitsnationale Vrijheidspartij (*Deutschvölkische Freiheitspartei*, DVFP), een afsplitsing van de DNVP die teleurgesteld waren in het zwakke antisemitische programma van de Duitsnationalen. Nadat de NSDAP vanaf 1925 weer opkwam sloten veel DVFP-ers, waaronder Reventlow, zich bij de nationaalsocialisten aan.¹³⁴

Graaf zu Reventlow begon zijn betoog met enkele cynische opmerkingen. Allereerst was het een glorieuze dag dat het Kellogg- of vredespact werd ondertekend, terwijl hij ook in de krant had gelezen dat de Verenigde Staten hadden besloten hun vloot uit te breiden. Na deze opmerkingen ging Reventlow verder met enkele inhoudelijke bezwaren tegen het pact. Zo

---

¹³⁴ C. Vincent, *A Historical Dictionary of Germany's Weimar Republic, 1918-1933*, 152-153.

was hij ondermeer ontevreden over de manier waarop het zelfverdedigingsrecht was omschreven. Volgens de nationaalsocialist hadden de verschillende landen een verschillende definitie. Tot op dat moment was de argumentatie van de Graaf vrij inhoudelijk, maar het doel van deze korte uiteenzetting kwam snel boven. Reventlow zag het Kellogg pact als een complot tegen Duitsland.

‘Damen und Herren, daß durch diese Auffassung und durch diese Dialektik, um nicht zu sagen Rabulistik jetzt schon in diesen Aktenstücken eine Vorkonstruktion einer neuen, gegen Deutschland gerichteten Kriegsschuldüge von Frankreich mit derselben Sorgfalt und mit demselben Raffinement vorbereitet wird, [...]’¹³⁵

Het complot dat Leventlow in het vredesverdrag zag, verwees terug naar de Eerste Wereldoorlog en de schuld die Duitsland daarvan had gekregen. De NSDAP kwam hierna met een aantal verbeteringen voor het pact. Zo moesten de door Frankrijk bezette Duitse gebieden worden teruggegeven, moest Frankrijk alle militaire verdragen met andere landen opzeggen en moest de Duitse oorlogsschuld worden opgeheven. Pas dan wilde Reventlow denken aan de ondertekening van het pact. Als aanvulling op het verdrag gaf de Graaf aan dat elk land altijd het recht moest hebben zichzelf te verdedigen. Waarna hij verklaarde dat dit ook in 1914 was gebeurd. Vervolgens ging Reventlow op cynische toon verder. Hij argumenteerde dat iedereen het verdrag goedkeurde met de hoop dat het iets goeds zou brengen en als dat niet het geval was, dan moest Duitsland zich op de toekomst hopen. Ook het gebruik van het woord Rabulistik (slimheid), geeft een beeld van de kritiek. Door het, volgens Leventlow, spelen van slimme spelletjes probeerde de SPD dit soort verdragen te maken.

Van Reventlow was in zijn betoog kritisch op het Kellogg pact en zag er een groot complot vanuit de Westerse landen in. Hoewel zijn redevoering niet over de schreef ging wilde hij als vertegenwoordiger van de NSDAP toch duidelijk maken dat het vredesverdrag een nieuwe verraderlijke streek van Frankrijk zou zijn. Het betoog was goed opgebouwd en bevatte veel cynische opmerkingen. In dit geval was Reventlow bijzonder genuanceerd over het beleid van de SPD, omdat er een duidelijke argumentatie in stond en de SPD niet met scheldwoorden werd bestookt.

---

¹³⁵ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 42 (06-02-1929) 1071.

H3.3.2: De DNVP

De DNVP voerde in de Reichstag een heftige strijd tegen de coalitie. Onder leiding van Alfred Hugenberg die vanaf 1928 partijvoorzitter werd, probeerde de partij het democratische proces te dwarsbomen door een actieve obstructietactiek. De zakenman had in 1927 een offensief tegen de partijleiding van de DNVP geleid om de samenwerking van de nationaalliberalen in de regering een halt toe te roepen. Na een grote verkiezingsnederlaag van de DNVP in 1928 kreeg Hugenberg bijna dictatoriale macht binnen de partij. Hugenberg's extreme politiek kwam voort uit zijn radicale nationalisme en sociaaldarwinistische opvattingen. Vanuit deze gedachte bestreed Hugenberg het socialisme en de politiek van de SPD.¹³⁶

In 1929 was één van de bekendste wapenfeiten van de DNVP het referendum over 'de onderdrukking van het volk'. In dit eerder genoemde referendum moest het volk zich uitspreken over het buitenlandse beleid van de regering. Hugenberg greep dit obstructiemiddel aan om zijn demagogische campagne tegen het Young-plan te voeren.¹³⁷ Op 30 november werd door de Reichstag gedebatteerd over dit referendum. Hierin kwam niet Hugenberg maar de DNVP-er dr. Friedrich Everling aan het woord. Hij begon in zijn betoog met een verdediging van zijn partijleider. Daarna opende Everling de aanval op minister van Binnenlandse Zaken Severing. Deze werd beschuldigd van het stellen van een dictatuur en het onderdrukken van de oppositie. Een opvallend terugkomend begrip in het betoog van Everling was het woord terreur. Zo werd de staat volgens Everling opgericht door 'Lüge und der Terror' en de bevolking door terreur bedrogen en geregeerd. De DNVP-er benadrukte zijn argument door te zeggen dat de SPD het bij het schrijven van de grondwet de oppositie geen bruikbaar middel had gegeven om de mening het soevereine volk te verdedigen of op te roepen. Deze toon en tactiek leidden tot veel weerspraak en geroep van de SPD.¹³⁸ Everling gebruikte in zijn betoog dus veel negatieve ideologisch geladen leuzen zoals dictatuur en onderdrukking.

Nadat de minister aangevallen was, ging Everling verder met de SPD. Deze partij was volgens de DNVP-vertegenwoordiger na de revolutie geen buitenlands politiek probleem had kunnen oplossen. Hierbij keerde hij terug op de oorlogsschuldvraag uit het Verdrag van Versailles. Het was de schuld van de SPD dat de buitenlandse vijanden delen van Duitsland bezet hadden en dat 'patriottistische' groepen als de *Stahlhelm* verboden werden. Everling

---

¹³⁶ H. Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933*, 312-317.

¹³⁷ *Ibidem*, 339-340.

¹³⁸ *Verhandlungen des Reichstag, sitzung 105 (30-11-1929) 3353-3356.*

probeerde met deze insinuaties en beschuldigingen de regering zwart te maken en kreeg hierdoor telkens weerspraak van de Sociaal democratische partij.¹³⁹

De tactiek van Everling ging samen met zijn toon. Hij was kritisch tegenover de SPD en viel deze partij dan ook hard aan. De redelijk inhoudelijk argumenten werden afgewisseld door overdreven begrippen als terreur en dictatuur. Het is opvallend dat de DNVP zich beriep op een democratisch middel als een referendum en zich in dit betoog als echte vertegenwoordiger van het volk positioneerde. De politieke houding van Everling komt hierdoor erg overeen met de koers van de partij. Obstructiepolitiek tegen de staat en de SPD bedrijven om deze omver te werpen.

H3.3.3 De Communistische Partij

De communistische fractie was in de Reichstag waarschijnlijk de grootste luis in de pels van de SPD. Aangezien de radicaal linkse fractie een sterke politiek tegen de SPD voerden, konden de Sociaaldemocraten zich minder richten op het rechtse gevaar. De partij kreeg in de verkiezingen van 1928, 54 zetels in de Reichstag en was daarmee één van de grootste oppositiepartijen. Met een agressieve retoriek maakten zij de liberale rechtstaat en de democratie tot hun hoofdvijand. Deze democratische rechtstaat stond voor de communisten retorisch bijvoorbeeld gelijk aan het fascisme.¹⁴⁰ In hun positie stredden de communisten voornamelijk tegen het beleid van de SPD en hun ‘verraderlijke’ handelen. Dit was een verwijzing naar het afbreken van de revolutie in 1919 met de oprichting van de Weimarrepubliek.

Tijdens het Kellogg pact debat ging de partij fel tegen de SPD in. Het begon al met de eerder genoemde granaat die op tafel werd gelegd. Dit wapen was volgens de communistische Stoecker een voorbeeld van de illegale uitrusting van Duitse soldaten. Stoecker insinueerde hiermee meteen dat de SPD zich aan het voorbereiden was op de volgende oorlog. Ook de communist verwees naar de marine uitbreiding van de VS. Stoecker zag hierin de ware aard van het ‘dollarimperialisme’, dat de macht van Europa wilde overnemen. Als reactie hierop kwamen Groot-Brittannië en Frankrijk, volgens Stoecker met dit verdrag. De communist reageerde iets later in zijn betoog onparlementarisch op een reactie uit de zaal, door de SPD-vertegenwoordiger Adolf Biedermann als leugenachtig en oplichter te omschrijven. Stoecker vervolgde zijn betoog inhoudelijk door het pact inhoudsloos te noemen. Politici en juristen werden namelijk nergens toe verplicht.¹⁴¹

---

¹³⁹ Ibidem, 3357-3358.

¹⁴⁰ R. Bavaj, *Von Links gegen Weimar*, 73-74.

¹⁴¹ Verhandlungen des Reichstag, sitzung 42 (6-02-1929) 1064-1065.

Zoals een goed communist betaamde, ging Stoecker ook nog in op de klassenstrijd. Voor de partij een ideologische leus die veel in de debatten genoemd werd. Aangezien Rusland het verdrag ook had ondertekend, verdedigde hij dit door aan te geven dat het een geheel andere situatie was, aangezien Rusland de vertegenwoordigers van het proletariaat waren. De SPD zag dit volgens Stoecker niet vanwege hun Bolsjewistenhaat. Namens de arbeidersklasse vocht de Sovjet-Unie tegen de imperialistische oorlog die het verdrag vertegenwoordigde. Rusland wilde zelfs veel gaan, door alle militaire conflicten te verbieden, maar dit wilden de Westerse landen niet. Dit was nog een bewijs dat het pact een imperialistisch werktuig was, waartegen gevochten moest worden. Aan het einde van zijn betoog vertelde Stoecker nog een keer dat het verdrag niets meer was dan de voorbereiding van een imperialistische oorlog.¹⁴²

De tactiek en toon van Stoeckers betoog was aanvallend. Stoecker richtte zijn pijlen op de SPD en het 'imperialistische complot'. Met leuzen als imperialisme, klassenstrijd werd de ideologie sterk neergezet waardoor kiezers en politici een duidelijke boodschap kregen. De onderbouwing van het betoog klonk hierdoor behoorlijk extreem en ongeloofwaardig. Door een vredesverdrag als complot te zien verloor het betoog zijn kracht. De SPD reageerde dan ook lacherig en soms werden er sarcastische opmerkingen geroepen. De politieke houding van de communistische partij heeft dus een agressieve polariserende toon en tactiek, die vooral vanuit de eigen antiparlementaire ideologie werd gevormd.

Conclusie: Inspiratieloze defensieve houding

De politieke houding van de SPD in de Reichstag was sterk gebaseerd op het verdedigen van hun beleid. De partij was in de discussies rond de binnenlandse politiek vooral bezig met het weerleggen van argumenten en aanvallen van de oppositiepartijen. Daarnaast kwamen zij minder vaak met eigen argumenten. Dit weerleggen of tegenspreken van argumenten gebeurde vaak op inhoudelijke manier. Er werden wel ideologische leuzen gebruikt en af en toe een stijlfiguur zoals een citaat of beeldspraak, maar deze waren niet origineel of opvallend in verhouding tot andere partijen. De argumenten werden wel met sterke tegenargumenten weerlegd of ontkracht. Daarnaast maakte een aantal SPD-vertegenwoordigers ook gebruik van sarcasme om de oppositie tegen te spreken.

Het is wel opvallend dat de SPD-ers weinig momenten aangrepen om de Republiek in de debatten echt te verdedigen. Nergens werd met passie over de staatsvorm gesproken en de verschillende beledigende opmerkingen vanuit de oppositie die over de Republiek en democratie werden gemaakt vonden zelden sterke tegenspraak. Zoals Clark en Mommsen

---

¹⁴² Ibidem, 1066-1067.

betogen, werd de Weimarrepubliek door de SPD in de landelijke politiek niet omarmd. De SPD in de Reichstag had een sterk ambivalente houding tegen over de Republiek. Deze werd gezien als tussenfase naar een socialistische staat. De democratie moest Duitsland behoeden voor het fascisme en met de gelijkheid die de burgers kregen kon uiteindelijk een socialistische republiek gesticht worden. Rosenfeld benadrukte dit zelfs in zijn betoog, waarmee de houding tegenover de democratische staat goed werd weergegeven. Alleen de SPD-er Stampfer wist in zijn betoog warme woorden over de Republiek te uiten. De enige ideologische standpunten die de SPD in hun betogen vertegenwoordigden waren zodoende tegen hun eigen Republiek en voor het pacifisme.

De oppositiepartijen waren in hun betogen een stuk extremer en brachten vaker ongeloofwaardige of overdreven argumenten aan. Het leek alsof de haat tegen de Republiek een belangrijke motivatie voor deze partijen was. Hierdoor spraken ze met veel meer overtuiging over hun standpunten. De SPD ging hier wel op in maar bracht er niets voor in de plaats. Het lijkt alsof de partij een inspiratieloze defensieve houding aannam.

De politieke houding van de SPD in de Duitse Reichstag is hierdoor te omschrijven als een inhoudelijk, defensief en op de (tegen)argumentatie gerichte stijl. De toon van de verschillende betogen was zakelijk, nuchter en slechts sporadisch bevoegen. De tactiek was erop gericht om de argumenten van de oppositie te weerleggen en het beleid met inhoudelijke analyses te laten zien. Zelfs toen de SPD onder grote druk kwam te staan door een referendum dat de DNVP tegen de regering had afgedwongen werd de democratie niet verdedigd, maar slechts inhoudelijk op het proces en de houding van de DNVP ingegaan. Deze inspiratieloze houding had als gevolg dat de SPD tijdens de verkiezingen van 1932 veel kiezers verloor. Tijdens de verkiezingen, die de grote doorbraak van de NSDAP zou worden, verloor de SPD bijna tien procent aan stemmen. Veel teleurgestelde kiezers, waren overgestapt naar de radicalere Communistische Partij, terwijl kiezers uit de middenklasse naar de NSDAP toetrokken.¹⁴³

---

¹⁴³ H. Mommsen, *From Weimar to Auschwitz*, 49-56.

Conclusie:

In deze scriptie is onderzocht welke verschillen in politieke omstandigheden en politieke houding er tussen de SPD in de Reichstag en in de Landtag in 1929 waren. Door verschillende historici is aangetoond dat de SPD-fractie in Pruisen het republikeinse systeem omarmde en deze als ‘rots van de democratie’ verdedigde. De coalities in Pruisen waren volgens Mommsen en Clark stabiel en de Republiek werd daadwerkelijk verdedigd. Dit beeld was een belangrijke nuancering in de *Sonderwegthese*. Aangezien de militaristische cultuur, autoritaire houding en dominante positie van de staat voor de Eerste Wereldoorlog werd gekoppeld aan het ontstaan van de fascistische dictatuur na 1933. Er is dus al vaker gekeken naar de politieke rol van Pruisen in de Weimarrepubliek en de verhouding tussen Pruisen en de Reichstag, maar nog niet eerder naar de verschillen tussen de politieke houding die de twee SPD-fracties in de politieke debatten aannamen. Door de politieke verhandelingen van de twee fracties te analyseren en een vergelijking tussen de politieke stijl en inhoud te maken, kan worden gekeken hoe de houding tegenover de Republiek verschilde.

De overgang van het Keizerrijk naar de Republiek heeft grote gevolgen gehad voor zowel de Reichstag als de Pruisische Landtag. De Pruisische regering kreeg veel minder bevoegdheden en macht in de landelijke politiek als het voor 1918 had. De koppeling tussen minister-president van Pruisen en rijkskanselier en tussen Keizer en Koning van Pruisen vielen ook weg. De Reichstag kreeg daarentegen meer bevoegdheden en invloed en namen taken als Defensie en Buitenlands Zaken over. Terwijl de bureaucratie en legerleiding op nationaal niveau niet werd vervangen, gebeurde dit in Pruisen wel. Daar werden ambtenaren die zich niet achter de Republiek konden scharen ontslagen. De overgang naar de Republiek had ook specifiek voor de SPD grote gevolgen. De sociaaldemocraten werden namelijk in zowel de Reichstag als in de Landtag de grootste partij en kregen voor het eerst regeringsverantwoordelijkheid.

Ook in de parlementaire cultuur veranderde veel. Het nieuwe parlementstype kon worden gezien als een strijdpaleis, wat betekende dat er heftige discussies werden gevoerd en de polariserende radicale partijen van de linker- of rechterflank met antiparlementaire middelen het coalitievormen en compromissen sluiten, probeerden te verhinderen. De verschillende rol tussen de minister-president in Pruisen en de president in de Republiek was volgens Clark een groot verschil in de stabiliteit van de regeringen. Hiervan is echter weinig terug te zien in de debatten. De betogen verschilden door de nieuwe politieke verhoudingen in Duitsland wel van onderwerpen. Waar het in de Landtag veel over het beleid

van ministers en binnenlandse problemen ging, werd in de Reichstag meer gesproken over buitenlandse verdragen en defensie of landelijke wetgevingen.

Dit verschil in onderwerpen had echter geen grote gevolgen als gekeken wordt naar de politieke houding van de SPD-fracties. De politieke situatie had hier wel invloed op. De SPD in Pruisen had namelijk een stabiele coalitie en een grote meerderheid in de Landtag, terwijl de SPD in de Reichstag minder groot was en de coalities fragieler waren. Dit had gevolgen voor de politieke stijl. De stijl van de SPD in Pruisen kan het best worden omschreven als persoonlijk, aanvallend en affectief terwijl in de Reichstag minder emotioneel, en juist verdedigend werd gesproken. De SPD-ers in Pruisen maakten veel gebruik van politiek ideologisch geladen positieve leuzen zoals pacifisme en vrede en beschuldigde de oppositie met stigma's als 'demagogie' en 'landverraders'. In hun betogen schuwden de SPD-ers de aanval niet en spraken ze de tegenstanders vaak aan in een adressaat. Verschillende personen werden aangesproken op hun uitspraken en zelfs op hun afkomst. Vooral de DNVP moest het ontgelden. Deze rechts-conservatieve oppositiepartij was een grote tegenstander van de SPD en had een antiparlementaire houding. De tactiek van de SPD was om deze houding te benadrukken en met beeldspraak, citaten en overdrijvingen de visie van de Duitsnationalen te bagatelliseren. Ook in de Reichstag werden leuzen en beeldspraak gebruikt. Maar deze stijl is toch minder emotioneel geladen dan in de Landtag. De partij adresseerde tegenstanders minder en hun betoog richtte zich meer op het publiek. Dat komt waarschijnlijk door het verschil in tactiek en belang tussen de twee fracties. Waar in Pruisen de aanval werd gezocht tegen de oppositie door de argumenten van die partijen tegen te spreken en ze met stigma's, citaten en beeldspraak tegen te spreken, gebeurde dit in de Reichstag een stuk minder. Hier werd vooral ingegaan op de kritiek vanuit de oppositie en de fractie probeerde deze in een verdedigende houding te weerleggen. Als de SPD in de Reichstag de aanval zocht, deden ze dit minder overtuigend dan hun collega's in de Pruisische landtag. De grootste retorische verschillen zijn hierdoor vooral te zien in de tactiek van de betogen. Retorisch zijn er niet veel verschillen tussen de SPD-fracties, maar in Pruisen waren de betogen wel aanvallender in tegenstelling tot de verdedigende houding van de SPD in de Reichstag.

Een groot verschil is te vinden in de inhoudelijke boodschap van de fracties. Waar de betogen in de Reichstag vaak op de inhoudelijke onderwerpen van de vergadering waren gericht, was dit in Pruisen minder vaak het geval. In de debatten over de gifgaswapens en het Briand-Kellogg pact werd uitvoerig besproken waarom deze verdragen getekend moesten worden. Hierbij was vooral de positie van het land in de rest van de wereld van belang. Hiervoor

werden veel inhoudelijke argumenten gebruikt. In Pruisen werd er vaker met emotionele argumenten en verweren gesproken waardoor in deze debatten de inhoud vaker op de achtergrond bleef.

Een reden voor de verschillende houdingen van de SPD-fracties zou kunnen liggen in de parlementaire stijl van de oppositiepartijen. Dit lijkt in eerste instantie echter niet het geval te zijn. In zowel de Reichstag als de Landtag voerden de Duitsnationalen, nationaalsocialisten en de communisten een felle antiparlementaire politiek. De SPD-fracties moesten het beiden ontgelden en werden zowel inhoudelijk als retorisch op de proef gesteld. De politieke houding van deze partijen was een stuk radicaler dan de houding van de SPD. De gevolgen van deze radicale houdingen waren voor beide fracties wel verschillend. Aangezien de SPD in de Reichstag een veel zwakkere positie had binnen minder sterke coalities, konden zij waarschijnlijk minder aanvallend of agressief van zich afbijten. Aangezien de Pruisische fractie een ruime meerderheid in de Landtag had en zich in politiek stabiel vaarwater bevond, kon deze feller en op een meer uitgesproken manier debatteren. De SPD in de Reichstag ging in de verschillende betogen wel vaker in op de kritiek van met name de DNVP en de Communistische Partij, maar liet het na om sterk in de tegenaanval te gaan. Waar de SPD in Pruisen vooral met de Duitsnationalen in discussie ging, werd in de Reichstag meer gediscussieerd met de extreemlinkse tegenstanders, die een antiparlementaire strijd en hetze tegen de SPD voerden.

De antiparlementaire oppositie leidde ertoe dat de rechtstaat in de politieke debatten vaak onder vuur lag. In deze discussies is het grootste verschil tussen de SPD-fracties te zien. Waar de SPD in Pruisen bij veel van de debatten de Republiek probeerde te verdedigen, gebeurde dit in de Reichstag nauwelijks. Vooral de manier waarop de Republiek in Pruisen met argumenten werd verdedigd, is hierbij opvallend. Terwijl de deelstaat met grote interne problemen worstelde, gezien het geweld tussen de verschillende extremistische groepen, bleef de SPD kritisch betogen tegen het geweld richting de staat. De democratie werd met sterke inhoudelijke argumenten verdedigd en geprezen terwijl de partij de verschillende wetten die het geweld moesten stoppen, wilde verlengen. Daarbij legde minister Grzesinski namens de fractie ook een grote verantwoordelijkheid bij de andere partijen door een pleidooi naar de oppositie en hun achterban te doen. De SPD-ers in de Landtag stonden recht achter het parlementaire systeem. Bubert vond het bijvoorbeeld geen schande om voor vrede te vechten en wilde een sterke republiek die de ambtenaren kon verdedigen. Ook de Joodse Heilman sloot zich hierbij in zijn redevoering aan. Hij vond dat de Republiek verdedigd moest worden en dat men er niet mee mocht spotten. Deze verdediging werd door volksvertegenwoordigers

en ministers uitgevoerd. In de Reichstag was dit veel minder het geval. Er werd inhoudelijk weinig over de rechtstaat, democratie of de Republiek gesproken. Terwijl hier in de debatten over de Binnen- en Buitenlandse Zaken toch wel plaats voor was. Alleen de politicus Stampfer gaf duidelijk aan dat de SPD de Republiek zou blijven steunen. Andere politici zoals Rosenberg verklaarden in hun betoog juist dat de SPD de Republiek had ingesteld als overgangsfase naar de socialistische staat. Deze ideologische gedachte ging regelrecht in tegen het toenmalige republikeinse systeem en de rechtstaat. Door deze gedachten te uiten lijkt het erop dat verschillende leden van de SPD in de Reichstag niet zo sterk achter de Republiek stonden als hun collega's in Pruisen.

Deze houding, de inhoudelijke manier van debatteren en de verdedigende retorische stijl lijkt de theorieën van Clark en Mommsen, waarin werd gedacht dat de SPD in Pruisen de democratie meer zou omarmen dan de SPD in de Reichstag, dan ook te bevestigen. Vooral inhoudelijk waren de verschillen groot. De SPD in Pruisen was veel actiever in het verdedigen van de Republiek en stond hier met hart en ziel achter, terwijl de SPD-fractie in de Reichstag zich meer met de wetgeving en verdragen bezig hield. In deze periode van de Weimarrepubliek was dit een belangrijke houding. Na 1929 vergrootte de NSDAP haar achterban en werd, tijdens de verkiezingen van 1930 de tweede partij van Duitsland. De SPD had dit misschien kunnen voorkomen als zij zich meer op de rechts-radicalen partijen had gericht.

Met dit onderzoek is aangetoond dat het weldegelijk zin heeft om de verschillende politieke stijlen van partijen of fractie te vergelijken. Door dit soort onderzoeken kunnen theorieën worden bevestigd of weersproken en verklaringen voor politieke veranderingen worden gegeven. De resultaten van dit onderzoek hebben bijvoorbeeld gevolgen voor de in de inleiding genoemde *Sonderwegthese*. Het is te eenvoudig om de verantwoordelijkheid van de Tweede Wereldoorlog en de fascistische dictatuur bij Pruisen te leggen. Vooral uit politiek oogpunt gezien, was de deelstaat na de revolutie van 1918 sterk veranderd. De SPD had er een democratisch deelstaat van gemaakt die stabiele coalities kende en een goed werkend democratisch proces had. Daarnaast had Pruisen veel minder macht dan voor 1918. In de Pruisische Landtag waren de democratie en het behouden van de Republiek belangrijke onderwerpen. De SPD, de belangrijkste partij van Pruisen, verdedigde deze Republiek sterk. In de Reichstag was de Republiek minder onderwerp van gesprek. Er werd niet gesproken over het verdedigen, behouden of versterken van de Republiek, terwijl hier net zoveel mogelijkheid voor was als in de Pruisische Landtag. Hierdoor zou geconcludeerd kunnen worden dat de Republiek niet door toedoen van Pruisen is bezweken, maar juist door

nalatigheid in de Reichstag waar minder aandacht werd geschonken aan het behoud van de democratie. Vooral in de laatste jaren van de Weimarrepubliek heeft de SPD in Pruisen er alles aan gedaan om het links- of rechts antiparlementisme tegen te houden. De Republiek werd op nationaal niveau omvergeworpen door de NSDAP en terwijl de Weimarrepubliek op de rand van de afgrond stond, werd deze door de SPD in de Reichstag inspiratieloos verdedigd.

Literatuurlijst:

Primaire bronnen:

- League of Nations, 'No. 2137, General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy', in: Treaty Series: Publication of Treaties and International Engagements volume XCIV (Lausanne 1929).57-64.
- Verhandlungen des Reichstag, *Stenographische Berichte IV Wahlperiode 1928*.
- Verhandlungen Preußischer Landtag, *Stenographische Berichte IV Wahlperiode 1928*.

Secundaire literatuur:

- Bavaj, R., *Von Links gegen Weimar: Linkes antiparlementarisches Denken in der Weimarer Republik* (Bonn 2005).
- Burkhardt, A., *Das Parlament und seine Sprache: Studien zu Theorie und Geschichte parlamentarische Kommunikation* (Tübingen 2003).
- Büsch, O., *Handbuch der Preussischen Geschichte: Vom Keizerreich zum 20. Jahrhundert und Grosse Themen der Geschichte Preussen* band III (Berlin 1992).
- Clark, C., *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2007).
- Gay, P., *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (New York 1992).
- Kotulla, M., *Deutsche Vervassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar 1495-1934* (Berlin 2008).
- Laband, P., *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches* band I (Tübingen 1911).
- Lösche P. en F. Walter, *Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei: Zu Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung* (Stuttgart 1992).
- Mommsen, H., *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1919-1933* (Berlin 2009).
- Mommsen, H., *From Weimar to Auschwitz: Essays in German History* (Oxford 1991).
- Mommsen, H., *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (North Carolina 1996).
- Ryder, A., *The German revolution of 1918: a study of german socialism in war and revolt* (Cambridge 1967).
- Vincent, C., *A Historical Dictionary of Germany's Weimar Republic, 1918-1933* (Westport 1997).

- Wehler. H-U., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Von der Deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849-1914* band III (München 1995).
- Wehler. H-U., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte: Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949* band IV (München 2003).
- Winkler, H., *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Endes des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik* (München 2010).
- Zentrum für Historische Sozialforschung, ‚Sozialdemokratischen Parlamentarier in den deutschen Reichs- und Landtagen 1867–1933‘ (BIOSOP-Online) versie (30-03-2008) http://biosop.zhsf.uni-koeln.de/ParlamentarierPortal/biosop_db/biosop_db.php.